

A POLITIKAI JELENTÉSE A TRANSZKONSTITUCIONALIZMUS KONCEPCIÓJÁBAN: SZOCIOLÓGIAI PERSPEKTÍVA*

Poul F. Kjær¹

A POLITIKA ÉRTELME A
TRANSZKONSTITUCIONALIZMUS
KIALAKÍTÁSÁBAN: SZOCIOLÓGIAI
PERSPEKTÍVA

ABSZTRAKT: Az elmúlt évtizedekben a tudományos viták központi témája volt az a kérdés, hogy van-e az államon kívül bárkiben is valami, vagy nincs. Ez a hozzájárulás abból a történelmi belátásból ered, hogy a birtoklás rendezésének széles körű módjai, alkotmányos minőségek mindig is léteztek az állam alatt, mellett és felett. Az elmúlt évtizedekben az államon túli alkotmányosságról szóló vita két különálló diskurzusban bontakozott ki: Az előbbit főként a politológusok és a közjogászok irányítják, és a nemzeti állam megteremtésére tett kísérlet jellemzi. Az utóbbi módszeresen alábecsüli a transznacionális struktúrák politikai dimenzióját. Annak érdekében, hogy ezt a hiányt a kulcsfigurák száma tekintetében áthidaljuk, a politika sajátos transznacionális koncepciója valósul meg.

Kulcsszavak: alkotmányosság. Globális jog. Átláthatóság. Elszámoltathatóság. Globális társadalom.

ABSZTRAKT: Az elmúlt évtizedekben a tudományos viták egyik központi témája volt az a kérdés, hogy léteznek-e vagy létezhetnek-e egyáltalán alkotmányok az államon kívül. Ez a hozzájárulás eltér attól a történelmi belátástól, hogy az állam alatt, mellett és felett mindig is léteztek kiterjedt, alkotmányos tulajdonságokkal rendelkező rendezési formák. Az elmúlt évtizedekben az államon túli alkotmányosságról szóló vita azonban két külön diskurzusban bontakozott ki: az egyik a nemzetközi közjogi szervezetekre, a másik pedig a magánjogi struktúrákra összpontosít. Az előbbit főként politológusok és közjogászok irányítják, és az jellemzi, hogy a nemzetállami politikai koncepciókat megpróbálják átdolgozni, hogy összeegyeztethetővé tegyék a transznacionális fejleményekkel. Ez utóbbi viszont szisztematikusan lekicsinyli a transznacionális struktúrák politikai dimenzióját. E szakadék áthidalása érdekében a politikai egy sajátos transznacionális koncepciójának számos kulcsfontosságú dimenziója kerül kibontásra.

Kulcsszavak: alkotmányosság. Globális jog. Átláthatóság. Elszámoltathatóság. Világtársadalom.

* A cikk a következő kiadványban megjelent cikkből bővítve: JORGES, Christian; RALLI, Tommi (szerk.). A globalizáció után - A konfliktusok új mintái és szociológiai és jogi rekonstrukciójuk. Oslo: Arena, 2011. 285-321. o.

¹ A Koppenhágai Üzleti Főiskola professzora. Jogi doktorátus (Európai Egyetemi Intézet, Firenze, 2008). Habilitáció jogszociológiából (Goethe Egyetem, Frankfurt am Main, 2014).

1 BEVEZETÉS: A TRANSZNACIONÁLIS ALKOTMÁNYOSSÁGRÓL SZÓLÓ KÉT DISKURZUSRÓL

1815-ben, a bécsi kongresszuson kezdődött el az a folyamat, amely az első nemzetközi közjogi szervezet - a Rajnai Hajózási *Központi Bizottság* (CCNR, *Commission Centrale pour la Navigation du Rhin*)² - létrehozásához vezetett. Ugyanebben az évben jelent meg Friedrich Carl von Savigny (1961) *Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter* című művének első kötete. Ez a munka egyfajta előmunkálatként működött, amely a *Systems des heutigen Römischen Rechts* (1840-49) című művében (SAVIGNY, 1974) a modern nemzetközi magánjog alapvető elveinek kidolgozásához vezetett. Ez a két mozgalom azt mutatja, hogy sem a köz-, sem a magán transznacionalitás nem új jelenség. Mindenekelőtt arra utalnak, hogy a modern államnak a francia és az amerikai forradalmi keretek korában megvalósult sajátos formája soha nem volt tartós, mivel mindig is léteztek az állam alatt, fölött és vele párhuzamosan működő jelentős rendező struktúrák. Továbbá, ha ezeket a mozgalmakat történelmi megközelítésben elemezzük, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a modern állam megszilárdulása több - és nem kevesebb - transznacionalitást jelent. Más szóval, a nemzetállam és a transznacionális struktúrák közötti kapcsolatot egymás kölcsönös növekedéseként jellemezték.

Az állam és a transznacionalitás közötti szoros kapcsolat ellenére ez utóbbi nem értelmezhető kizárólag a klasszikus nemzetközi jog és a nemzetközi kapcsolatok módozatai alapján. A transzkonstitucionális struktúrák nem csak a nemzetállamok között, az államközi konfliktusok korlátozásának (*Hegung*) eszközeként jelennek meg³. Ezzel szemben a transznacionális teret saját jogstruktúrája jellemzi, amely egy független logika alapján reprodukálódik. Szociológiai szempontból a transznacionális teret saját struktúráinak (*Eigenstrukturen*) konglomerátumának tekintik (STICHWEH, 2006, 239-257. o.; STICHWEH, 2008, 329-355. o.), amelyek reprodukálják a transznacionális teret.

² Lásd még Christian Walter (2001, 176. o.).

³ Ebben az értelemben lásd különösen Georg WF Hegel ([1821] 1968, 350. o.) és Carl Schmitt (1950).

a társadalmi minták független formái. Világunkat a plurális struktúrák kialakulásának pólusai vagy szintjei jellemzik, amelyekben különböző, de egymással összefüggő logikák működnek egyidejűleg (SASSEN, 2006; KJÆR, 2010a). Ezt a pluralitást az is szemlélteti, hogy a modern állam csak a már létező feudális struktúrák "tetején" lévő fedőszerkezetként működik. Feudális struktúrák, amelyek bár egyre inkább háttérbe szorúlnak, továbbra is működnek a modern államok struktúrái alatt, például az alkotmányos monarchiákban, a Lordok Házában örökölt pozíciókban és a nemesség zárt hálózataiban⁴. Így a feudális struktúrák és a modern állam mellett a transznacionális szférát a világtársadalomban kibontakozó társadalmi minták reprodukciójának harmadik szintjeként kell értelmezni.

A világtársadalom több rétegét/szintjét azonban nem tükrözi megfelelően a jogtudomány, a szociológia és a politológia tudományágak uralkodó önértelmezése⁵. Ezek a tudományágak alapvetően államközpontúak maradnak, így módszertanilag képtelenek megragadni azt a fajta társadalmi struktúrát, amely az állam területén kívül reprodukálódik. Hegeltől ([1821], 1968) egészen Bourdieu-ig (1989)⁶, a központi hangsúly mindig az állam totalitásán van. Így a modern jog- és társadalomtudományok szisztematikusan szabotáltak minden olyan kísérletet, amely a társadalom más rétegeinek mélyebb megértésére irányult.

A nemzetállam és a transznacionális struktúrák közötti kapcsolat azonban a huszadik század közepe óta jelentős változásokon ment keresztül (WALKER, 2008). A földgolyó tehát "kritikus ponthoz" (SASSEN, 2006, 9. o.) érkezhett, így az állam és a transznacionalitás közötti kapcsolat mélyreható átrendeződésen megy keresztül. Ez nem azt jelenti, hogy a nemzetállami berendezkedés eltűnésre van ítélve, hanem azt, hogy a nemzetállamok központi szerepének relatív *státusza* a világtársadalom tágabb szerkezetében változik. Így a társadalmi rend előállításának megfelelő szociológiai megértésének el kell távolodnia attól az elképzeléstől, hogy a

⁴ Lásd például Simon Deakin (2009, 53-73. o.).

⁵ A módszertani nacionalizmusra való hajlam azonban a szociológiában kevésbé tűnik jelentősnek. Lásd Daniel Chernilo (2007). Ugyanebben az értelemben Chernilo (2006).

⁶ Lásd például Pierre Bourdieu (1989).

Az államok csak egy rendezési módot képviselnek a több közül. Ehelyett a mai világot két domináns rendezési forma jellemzi, amelyek két különböző szervezési elvre támaszkodnak: az államokra, amelyek a területi szervezési elvre épülnek, másrészt a transznacionális rendezés mai formáira, amelyek központi szervezési elve a funkcionális differenciálódás. Emellett a társadalmi rendezés szegmentális differenciálódáson alapuló premodern, "hagyományos" formái továbbra is fontos szerepet játszanak. A világtársadalom különböző rétegeinek, valamint az ezeken belül és között működő társadalmi rendek sokféleségének megértését célzó relációs perspektíva kidolgozása ezért a kortárs jog- és társadalomelmélet előtt álló egyik legfontosabb kihívás.

Innen nézve, ahol most állunk, a területileg jól körülhatárolt nemzetállamok, amelyek bizonyos értelemben belsőleg stabilizálódtak a rétegződésen mint a befogadás/kirekesztés központi mechanizmusán alapuló szervezeti formák révén, és amelyek eddig az államnak való alárendelés minden más társadalmi folyamat önjelölt eszméje alapján működtek, egyfajta "átmeneti szemantikát" tükröznek. A klasszikus modernitást 1789 és 1898 között kettős mozgás jellemezte, amelyben a kialakulóban lévő funkcionálisan differenciált társadalmat a különböző funkcionális rendszereken belül a területi és rétegzett differenciálódás új és sajátos modern formáinak kialakulásával stabilizálták (KJÆR, 2010b). Amennyiben a modernitást a funkcionális differenciálódás elsődlegességként határozzuk meg (LUHMANN, 1997, 1143. o.), a jelenlegi fejleményeket a modernitás radikalizálódásaként is értelmezhetjük, hiszen a funkcionálisan elhatárolt transznacionális struktúrák exponenciális terjeszkedése az elmúlt évtizedekben, valamint a nemzetállami szint és a transznacionális réteg közötti egyensúly eltolódása azt jelzi, hogy a világtársadalomban a funkcionális differenciálódásra való támaszkodás egyre mélyül. Például a gazdaság, a tudomány, a média, a sport és az oktatás funkcionális rendszerei fokozatosan megszabadulnak a területi és rétegző differenciálódási formákon alapuló stabilizációs mechanizmusoktól való belső függőségüktől, és ezzel minőségi szakítást kezdeményeznek a modernitással szemben.

klasszikus. Mind az állami, mind a magánstruktúrák, valamint mindenféle hibrid (állami-magán) struktúrák, amelyek elsősorban a funkcionális differenciálódáson alapulnak, megszülettek (hogy csak néhányat említsünk: ICANN az internet, WHO az egészségügy és ISO a termékszabványok terén). Ezért, még ha a nemzetállami politikai rendszer valószínűleg továbbra is kollektívan kötelező érvényű döntéseket hoz is, egyre inkább demisztifikálódik, mivel az államok képessége, hogy megőrizzék azt az alapvetően kora újkori (16-17. századi) tudatukat, hogy szerves vagy holisztikus, a társadalom egészét átfogó entitások, fokozatosan megrendül.

A politikai és jogi rendszereket különösen az jellemezte, hogy erősen támaszkodtak a klasszikus modernitás területi elhatárolásaira. Mindkét megfontolásban azonban úgy tűnik, hogy ez változik. A funkcionálisan körülhatárolt, valóban globális hatókörű jogi és politikai struktúrák kialakulása még mindig embrionális stádiumban van, de a történelemben először a huszadik század második felében alakultak ki ilyen struktúrák. Az ilyen struktúrák folyamatos bővülése az elkövetkező évtizedekre vonatkozó érvényes előrejelzésnek tűnik. Ebben az értelemben szemantikai eltolódás figyelhető meg: a "globális állam nélküli jog" (TEUBNER, 1997), valamint a "kozmpopolita demokrácia" (ARCHIBUGI; HELD, 1995) jelentős kifejezésekké váltak, jelezve, hogy a jogi és politikai rendszerek is azon vannak, hogy megszabaduljanak a nemzetállamok formájában létező, területileg körülhatárolt stabilizációs mechanizmusoktól való belső függőségüktől.

A transznacionális politikai és jogi struktúrák azonban nem jelentik a jog és a politika formáinak egyszerű átvitelét a nemzetállamból a transznacionális területre egy világállam vagy bármely más, a nemzetállamok formáját és működését pusztán másoló struktúra létrehozásával. A nemzetállami normák és intézmények transznacionális területre történő személyre szabott átvitelének igazolására tett kísérletek csak akkor értelmesek, ha szociológiai alap nélkül, filozófiai reflexióként valósulnak meg⁷. Sőt, szociológiai szempontból ez

⁷ Egy ilyen filozófiai törekvésről lásd Otfried Höffe (1999).

Lehetetlen figyelmen kívül hagyni a transznacionális térnek a nemzetállami térhez képest gyökeresen eltérő strukturális összetételét.

A világtársadalom transznacionális pólusának mai struktúrája részben a klasszikus modernitásban kialakult köz- és magánállamok közötti struktúrák metamorfózisával alakult ki, a nemzetközi közszervezetek és az állami alapú nemzetközi magánjog formájában. Ezek a struktúrák mindenekelőtt olyan jelentőségre tettek szert, hogy többé már nem tekinthetők az állami delegálás pusztá tükörképének (COHEN; SABEL, 2005). Az olyan nemzetközi szervezetek, mint az Európai Unió (EU) (KJÆR, 2010c), a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) és a Világbank rendkívül összetett szabályalkotó rendszerré fejlődése jól mutatja, hogy ezek a struktúrák olyan szintű autonómiára tettek szert, amely lehetetlenné teszi, hogy az államközi alkudozások pusztá tükörképeként értelmezzük őket. Ráadásul az ilyen szervezetek száma a huszadik század közepe óta drámaian megnőtt⁸. Az államközi közstruktúrák ezen átalakulása mellett azonban a transznacionális struktúrák új formái is megjelentek, amelyek nem illeszkednek a nemzetközi jog és politika klasszikus kategóriáiba. A multinacionális vállalatok (BACKER, 2007), a globálisan működő ügyvédi irodák (THOMPSON, 2006), az agytrösztök és a mainstream nem kormányzati szervezetek egyre inkább a nemzetállami struktúrán kívüli, autonóm normateremtő szervezetekként tevékenykednek. A társadalmi rendezés autonóm formáivá váltak, amelyek globális szinten saját kognitív tereket alkotnak. Ezért a nemzetközi közjogi szervezetekre való kizárólagos összpontosítás nem elegendő, ha a transznacionális tér jelenlegi struktúrájának leírására törekszünk.

A tudományos tanulmányokon belül azonban a transznacionalitás nyilvános és magánjellegű formái két külön diskurzusban jelennek meg. Egyrészt a közjogtól és a politikatudománytól eltávolodó tudósok túlnyomó többsége inkább a nemzetközi közjogi szervezetek és az olyan kérdések felé fordítja figyelmét, mint például a

⁸ A Nemzetközi szervezetek évkönyve 2001-ben például mintegy 7000 kormányközi szervezetet és 48000 nemzetközi magánszervezetet becsült meg. Lásd még: www.uia.org/statistics/organisations/11.1.1a.pdf.

a komplex globális közigazgatási jog kialakulása⁹ vagy az a kérdés, hogy hogyan alakulnak ki az államok közötti interakció normái. Ez a kutatási irányzat alapvetően csak azzal foglalkozik, hogy az állami döntéshozatal a nemzetállamok szférájából a transznacionális területre helyeződik át. A kutatásnak ez az ága tehát alapvetően továbbra is annak a törekvésnek szenteli magát, hogy a nemzetállami jog- és politikai koncepciókat úgy alakítsa át, hogy azok összeegyeztethetők legyenek a folyamatban lévő globális fejleményekkel. A legtöbb esetben a jog és a politikai hatalom formájára és funkciójára vonatkozó alapfeltevések változatlanok maradtak. Másrészt a tudósok kisebbségi csoportja, akik főként a nemzetközi magánjog hagyományától határolódnak el, innovatív koncepciókat igyekeznek kidolgozni arról, hogy a transznacionális szférában hogyan jön létre a társadalmi rend, és ezzel tudatosan próbálnak szakítani a klasszikus nemzetközi jogra és a nemzetközi kapcsolatok koncepcióira való támaszkodással¹⁰. A két csoport által vizsgált valós folyamatok ennek megfelelően különböznek egymástól. Amint már említettük, a közjogászok és politológusok elsősorban a közhatalomnak a nemzetállami területről a transznacionális szférába való áthelyeződését elemzik. Ezzel szemben a magánjogtól eltérő tudósok inkább olyan jelenségeket emelnek ki, mint a *lex mercatoria* (LIEKWE, 2003) és a *lex digitalis* (KARAVAS, 2007) egy olyan kutatási program keretében, amelynek célja a társadalmi rendezés globális, a közszférán kívül működő formáinak konceptualizálása.

Ez a munkamegosztás azonban annyiban problematikus, hogy a transznacionális téren belül egy sor funkcionálisan elhatárolt konfiguráció kialakulását figyelhetjük meg a szabályozási konglomerátumok tekintetében olyan területeken, mint a gazdaság, a tudomány, a tömegmédia, a sport, a környezetvédelem és mások. Ezeket a konglomerátumokat az állami és magánelemek rendkívül összetett kölcsönhatása jellemzi a szervezetek tekintetében.

⁹ A közjog által inspirált globális közigazgatási struktúrák hasznos tipológiáját lásd Benedict Kingsbury, Nico Krisch és Richard B Stewart (2005). Az EU különleges esetét lásd Poul F. Kjør (2007). Annak megértéséhez, hogy mi áll a nemzetközi közszervezetek háttérében, lásd Jens Steffek (2011).

¹⁰ Lásd például Marc Amstutz (2005); Marc Amstutz és Vaios Karavas (2006, 2009); Gunther Teubner és Andreas Fischer-Lescano (2004, 2006).

állami és magán nemzetközi bíróságok, állami és magán nemzetközi bíróságok és törvényszékek, magáncégek¹¹, agytrösztök, nem kormányzati szervezetek¹² stb. A társadalmi rendezés e konglomerátumai ezért nem érthetők meg megfelelően a köz- vagy a magándimenzió egydimenziós hangsúlyozásával, a másik rovására.

A kölcsönös figyelmen kívül hagyás elve, amely a két diskurzus viszonyát irányítani látszik, annál is inkább érdekes, mivel mindkét diskurzusban felfedezhetőek az alkotmányos nyelvre való utalások, ahogyan kutatási érdekük is lényegében ugyanaz marad, mivel a két diskurzus központi célja a transznacionális folyamatok konstitutív és korlátozó struktúráinak azonosítása és normatív értékelése. Ezzel azonban felületesen járnak el, mivel az alkotmányos fogalmak, amelyekre hivatkoznak, jelentősen különböznek egymástól. A magánjogászok jelentős része hajlamos arra a kérdésre irányítani munkáját, hogy a jogrendszer képes-e keretbe foglalni a társadalmi folyamatok transznacionális dimenzióját, például a gazdasággal és a migrációval kapcsolatban, miközben szisztematikusan minimalizálják a szóban forgó folyamatok politikai aspektusát¹³. Másrészt a közjogi vagy politikatudományi perspektívából kiinduló tudósok inkább a politikai rendszer elsőbbségének biztosításának lehetőségét kutatják, vagy kevésbé ambiciózusan a transznacionális struktúrák politikai elszámoltathatóságának biztosítási lehetőségeit vizsgálják (HELD; KOENING- ARCHIBIBUGI, 2005).

Az ambíció szintjétől függetlenül a közjogi és politikatudományi szemléletű tudósok hajlamosak a jogot pusztán a politikai célok elérésére alkalmazott eszközként értelmezni.

Egyre fontosabbá válik egy olyan transznacionális alkotmányossági elmélet kidolgozása, amely képes csökkenteni ezt a szakadékot. Egy ilyen erőfeszítés azonban nem vállalhatja a

¹¹ Lásd például Olaf Dilling, Martin Herberg és Gerd Winter (2008); Catá Backer (2007).

¹² Lásd például Heike Walk (2004).

¹³ Fontos hangsúlyozni, hogy ez nem minden magánügyvédre igaz. Lásd például Christian Joerges és Michelle Everson (2005).

a különböző álláspontok közötti kompromisszum elérését célzó egyszerű egyeztetés formájában. A kiindulópontnak inkább annak felismerésének kell lennie, hogy a jog és a politika a nemzetállami kontextushoz képest gyökeresen más környezetben működik a transznacionális térben. A jog és a politika társadalmi funkciója, és így a jog és a politika rendszereinek helyzete a társadalomban és egymáshoz viszonyítva is lényegesen különbözik a transznacionális térben a nemzetállami környezethez képest. Ezért kulcsfontosságú, hogy a transznacionális alkotmányosság megfelelő elmélete újrakonfigurálja a köz- és a magánszféra nemzetállami megkülönböztetését, valamint szisztematikusan hangsúlyozza a jog és a politika együttes evolúciós átalakulását a funkcionális és ágazati elhatárolásokra való növekvő támaszkodással szemben. De mindenekelőtt egy ilyen elméletnek egy alapvetően más fogalomrendszerre kell épülnie. A kontextusnak megfelelő új jogi, politikai és alkotmányossági koncepciókat egy olyan általános társadalomelmélet (*Gesellschaftstheorie*) alapján kell kidolgozni, amely képes leírni a transznacionális tér alapvető struktúráit (*Tiefenstrukturen*), valamint a világtársadalom különböző pólusai/rétegei közötti összefüggő kapcsolatot¹⁴; egy olyan elméletnek, amelynek ráadásul induktív jellegűnek kell lennie, mivel problémaorientáltnak kell lennie, és olyan fókuszperspektívával kell rendelkeznie, amely lehetővé teszi, hogy megfigyelje, hogyan alakulnak ki új politikai és jogi formák a szélesebb társadalmi folyamatokban. Más szóval, egy ilyen projekt csak akkor lehet sikeres, ha valódi szociológiai projektként valósul meg, mivel a szociológia továbbra is az egyetlen diszciplína, amely képes képviselni azt a vágyat, hogy a társadalom szerkezetét a maga teljességében írja le (HABERMAS, 1981, 19. o.).

2 STRUKTURÁLIS VÁLTOZÁSOK A TÖBBSZINTŰ VILÁGTÁRSADALOMBAN

Az elmúlt évtizedekben a transznacionális fejleményekre fordított növekvő tudományos figyelem két, egymással összefüggő strukturális átalakulás tükrében értelmezhető. Először is, a nemzetállamként ismert pólus a huszadik század közepe óta jelentős átalakuláson ment keresztül. Amit hagyományosan úgy értelmezünk, mint

¹⁴ A világtársadalom többrétegűségéről lásd Poul F. Kjaer (2010a); Sassen (2006).

A nemzetállam olyan évszázadokon át tartó formálódási folyamatok eredménye, amelyek összetett és összefonódott konglomerátumok kialakulásával jártak együtt - amelyek viszont nemcsak politikai és jogi szempontokat, hanem például vallási, gazdasági és tudományos, szervezeteket, hálózatokat és szakmákat is egyesítettek a világtársadalom egy szűk szegmensén belül (KJÆR, 2010b). Azonban az állam belső komplexitásának (Eigenkomplexität) masszív növekedése az egyre összetettebb jóléti rendszerek kialakulásával a 20. század folyamán, valamint a nemzeti konfigurációk ágazati szegmenseinek (SLAUGHTER, 2004) és így a funkciók által körülhatárolt, más nemzeti konfigurációkon belüli megfelelőiknek a növekvő összekapcsolódása (SLAUGHTER, 2004) azt jelenti, hogy a nemzeti konfigurációk különböző dimenziói közötti kölcsönös stabilizáció egyre feszültebb; ez a fejlődés később jelentős (in)közvetlen hatásokkal járt a transznacionális rétegre. Másodsor, maga a transznacionális réteg jelentős átalakulásokat ment keresztül, amelyeknek jelentős következményei voltak a nemzetállami rétegre is. Más szóval, egy dialektikus fejlődéssel van dolgunk az egymást alkotó rétegek között.

A nemzetállam rétegével/szintjével kapcsolatban (KJÆR, 2009a) érdemes megjegyezni, hogy a XX. század közepéig a modern államforma csak a világ viszonylag kis részén valósult meg. Csak a dekolonizáció után vált az állam valóban globális jelenséggé. Csak ekkor osztották fel a földgolyót teljes egészében független államokra (STICHWEH, 2007, 27. o.). Tekintettel arra, hogy a modern állam a már létező európai feudális struktúrák metamorfózisával jött létre, ami később éppen azoknak a feudális struktúráknak a háttérbe szorulásához vezetett, amelyekből kialakult, a modern államot kívülről, az imperializmuson keresztül, (poszt)gyarmati környezetben kényszerítették rá. Ennek következtében, amit a jogi pluralizmus megközelítései is jeleznek, a világ e nagy részét, különösen Afrikát, Ázsiát és Latin-Amerikát továbbra is a premodern államon és a (nyugati értelemben vett) modern államon alapuló rétegek kettőssége jellemzi, mivel a modern, alapvetően európai eredetű szervezeti formákat, mint a kodifikált jogrendszerek és az általánosított bürokratikus struktúrák, a társadalmi szervezet hagyományos formái fölé "erőltették", anélkül, hogy ténylegesen sikerrel jártak volna.

a társadalmi szerveződés "hagyományos" formáinak teljes háttérbe szorulása. Így az általuk képviselt különböző társadalmi logikák továbbra is egyidejűleg működnek, vagy külön-külön, de összefonódva, vagy olyan hibrid struktúrák kialakításával, amelyek mindkét dimenzió elemeit ötvözik¹⁵. A modern állam és társadalom alapvető jellemzői, mint például az alkotmányok, a szerződési jog, a tulajdonjog stb. a differenciálódás premodern formáival egy időben, különböző mértékben és variációkban lehetnek érvényben, és továbbra is meghatározzák a társadalmi műveletek formáját "az állam formális struktúrái alatt", gyakran olyan módon, hogy a modern struktúrák működési gyakorlatát súrlódásokba hozzák¹⁶. Az olyan államok, mint Ausztrália, Kanada és az Egyesült Államok, ebben az értelemben anomáliát jelentenek, mivel azon államok kis csoportjába tartoznak, amelyek gyarmati múltja során az őslakos kultúrákat szinte teljesen kiirtották, így a többrétegű kérdés kevésbé jellemző¹⁷. Így egy kissé kétértelmű fejlődés figyelhető meg. Egyrészt a világ nagy részét továbbra is a "gyenge államok" jellemzik, abban az értelemben, hogy a szuverenitás a világ nagy részén csak egy vékony réteget alkot, amely a társadalom csupán egy szegmensét képviseli, mivel a modern állam létrehozása előtt létező társadalmi rendezési formák továbbra is létfontosságúak. Másrészt az állam jelenségének hatóköre továbbra is gyorsan bővült, nemcsak az államok számának a dekolonizáció következtében bekövetkezett bővülése révén, hanem a területükön működő társadalmi struktúrák rekonstrukciójára való képességük tekintetében is (FOUCAULT, 2007). Például a jelenleg megfigyelhető erős modernizációs tendenciák olyan államokkal kapcsolatban, mint Brazília, Kína és India, azt jelzik, hogy ezek az államok is fokozatosan képesek lettek arra, hogy marginalizálják a saját

¹⁵ Brazília esetében lásd például Leonardo Avritzer (2005); Marcelo Neves (1992).

¹⁶ Ahogy Luhmann kiemelte, Dél-Olaszország kiválóan alkalmas ennek megfigyelésére: lásd Niklas Luhmann (1995, 7-28. o.). Lásd még Kjær (2009, 486. o.).

¹⁷ Bár az ezen államok területén élő őslakos csoportok mérete olyan kicsi, hogy aligha tekinthetők a társadalom alkotó szegmensének, a társadalom őslakos és nem őslakos szegmensei közötti viszony szerkezete mégis az államok alkotmányos struktúráinak normatív minőségét vizsgáló "tesztesetként" értelmezhető. Lásd például James Tully (1995). Az őshonos, a nemzeti és a transznacionális jog közötti kölcsönhatásról lásd még Christoph Beat Grabher (2009). Az amerikai Dél egyébként különleges esetet jelent; lásd például Wolfgang Knöbl (2006).

állam előtti struktúrák.

Az állam kiterjesztett hatókörén keresztül végbemenő strukturális átalakulások nyilvánvalóan fontos (nem)közvetlen hatásokat gyakorolnak a világtársadalom transznacionális rétegére, mivel az államközi rendszerben bekövetkező változásokat jelentenek. Mindenekelőtt azonban a világ államai egyre nagyobb részének modern államokká való átalakulása azt jelenti, hogy a korábbinál nagyobb mértékben hajlamosak belső szervezetükben a társadalom funkcionálisan differenciált jellegét tükrözni, például a funkcionálisan elhatárolt minisztériumok, ügynökségek és parlamenti bizottságok növekvő számú differenciálódása (Ausdifferenzierung) révén, és ezáltal egyre inkább szertefoszlik az az illúzió, hogy az államoknak egyetlen hatalmi központjuk van. Az államok "szétválnak", amelyek nem zárt egységként működnek. A fokozott tagoltság azt jelenti, hogy az államok különböző, funkcionálisan meghatározott dimenziói többé-kevésbé koordinálatlanul különböző funkciókat látnak el és különböző célokat követnek, miközben ezek a dimenziók intézményesített kapcsolatokat alakítanak ki mind más államokban lévő társaikkal, mind a transznacionális térben működő köz- és magánstruktúrákkal (SLAUGHTER, 2004). Ráadásul a modern államforma elterjedése azt jelenti, hogy az a fajta centrum-periféria megkülönböztetés, amely eddig a világtársadalom központi jellemzője volt, lassan, de fokozatosan csökken. A 20. század lényegében egy átmeneti szakasz volt. A század elején a világot az "Európa és a többi" közötti különbségtétel alapján konstituálták, amelyben Európát egy sajátos jogi térként (Raum) lehetett elképzelni (SCHMITT, 1950). Az európai térség önhibájából bekövetkezett összeomlása után új megkülönböztetés alakult ki "a Nyugat és a többi" között, amely az észak-amerikai hegemonián alapul. A mai világban azonban, amelyet számos nem nyugati állam gyors felemelkedése jellemez, az észak-atlanti térség már nem képezi a világ kizárólagos központját. Következésképpen a centrum-periféria különbségtétel relatív központi szerepe csökken.

Ezzel egyidejűleg magában a transznacionális térben is átalakulás ment végbe. Az állam terjeszkedése a transznacionális struktúrák kialakulásával együtt fejlődött. A modern (nyugat)európai államok, mint Dánia, Franciaország, Hollandia, Spanyolország, Portugália és az Egyesült Királyság, mind világi folyamatok során jöttek létre.

amely a transznacionalitás gyarmati formában történő fokozatos kiterjesztésével párhuzamosan bontakozott ki. A nemzetállamok alkotmányos rendje ezért mindig is a társadalmi rendezés sokkal nagyobb és összetettebb struktúráinak része volt. A gyarmatosítás jelensége (TULLY, 2007) tehát azt bizonyítja, hogy a transznacionalitás korántsem új jelenség, és azt is, hogy az államiság és a transznacionalitás történelmileg kölcsönösen erősítik egymást, mivel a transznacionális réteg ugyanúgy konstitutív a nemzetállamok számára, mint ahogy a nemzetállamok konstitutívak a transznacionális réteg számára. Így a modern állam kialakulását nem lehet megfelelően megérteni anélkül, hogy ne vennék figyelembe az átfogó transznacionális struktúrák egyidejű kialakulását. Ahogyan a modern és a klasszikus modern európai államok a gyarmati struktúrákkal együtt jöttek létre, úgy a huszadik században az állami terjeszkedés a funkcionálisan elhatárolt transznacionális struktúrák fokozatos megerősödésével együtt bontakozott ki. Ha a jelenleg létező 193 államot a globális társadalomra gyakorolt befolyásuk alapján rangsorolnánk, és összehasonlítanánk őket más társadalmi rendező struktúrákkal, mint például a Nemzetközi Valutaalap (IMF), a G-10 csoport által létrehozott Bázeli Bankbizottság, a Wal-Mart és a Nemzetközi Vöröskereszt a globális társadalomra gyakorolt hatásuk alapján, akkor az utóbbi szervezetek valószínűleg erősebbnek tűnnének, mint sok, sőt, bizonyos esetekben a legtöbb jelenleg létező állam (BRAITHWAITE; DRAHOS, 2000, 488. o.; NICKEL, 2006).

Ebben az összefüggésben némileg világosabbá válik a világtársadalom transznacionális rétegében a XX. század közepe óta bekövetkezett változások mértéke. Az alapvető átalakulás az, hogy a transznacionális struktúrák fokozatosan eltávolodtak a centrum-periféria differenciálódástól¹⁸ a funkcionális differenciálódásra való növekvő támaszkodás felé, mivel a centrum-periféria transznacionalitás gyarmati formáját fokozatosan felváltotta a funkcionálisan differenciált formákra való növekvő támaszkodás. Ma a tengerészeti ügyekkel a Nemzetközi Tengerészeti Szervezet (IMO), a repülésbiztonsággal a Nemzetközi Polgári Repülési Szervezet (ICAO), a banki ügyekkel pedig a Nemzetközi Polgári Repülési Szervezet (ICAO) foglalkozik.

¹⁸ A centrum-periféria megkülönböztetés központi kategóriaként való fenntartására tett kísérletet lásd Wallerstein munkásságában; például Immanuel Wallerstein (2004).

a G-10 csoport által létrehozott Bázeli Bizottság, az ENSZ Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezete (FAO) által meghatározott élelmiszer-szabványok, a WTO által meghatározott nemzetközi kereskedelem és így tovább. A formák hasonló funkcionális elhatárolása figyelhető meg az olyan (félig) magán szabályozási szervezetekkel kapcsolatban, mint az ISO és az ICANN. A köz- és magánszféra közötti kontinuum másik végén a multinacionális vállalatok, mint a gazdasági szférán belül működő, funkcionálisan elhatárolt szervezeti rendszerek, önálló, autonóm struktúrákká váltak (BACKER, 2007).

A transznacionális térben működő állami és magánszervezetek közös jellemzője, hogy számos ellenkező előrejelzés ellenére belsőleg hajlamosak arra, hogy vertikális maggal rendelkezzenek, a Weber (1946) által eredetileg leírt hierarchikus szervezeti struktúra formájában. A negatív szankciók kiszabásának képessége továbbra is meghatározó jellemzője e szervezetek belső felépítésének, bár eltérő mértékben. A multinacionális vállalatok általában kifinomult ellenőrzési és megfelelési mechanizmusokat, például auditálási rendszereket fejlesztenek ki, amelyeket az anyavállalatok és leányvállalataik között belsőleg (és különböző mértékben külsőleg is, az ellátási láncok tekintetében) alkalmaznak¹⁹. Hasonló struktúrák fedezhetők fel a világszerte működő főbb nem kormányzati szervezetekben és a nemzetközi közszervezetekben.²⁰

A transznacionális térben működő állami és magánszervezetek közös jellemzője továbbá, hogy autonóm normatív struktúrákként kell értelmezni őket. Ezek komplex rendszerek, és mint ilyenek, kénytelenek olyan általános elveket kidolgozni, amelyek képesek az általuk reprodukált sokrétű társadalmi folyamatokat irányítani, olyan explicit kijelentések alapján, amelyek arról szólnak, hogy mely művelettípusok elfogadhatóak és melyek nem (PARSONS, 1971).

Ez a funkcionális igény általában a műveletek kiválasztását irányító kritériumok felállítását eredményezi. Ennek következménye nemcsak a szabályok és a

¹⁹ A Wal-Mart esetét lásd Catá Backer (2007).

²⁰ A Flo-Cert (<http://www.flo-cert.net>) egyértelmű példája az élelmiszeriparban a tisztességes versenyt szolgáló tanúsítási rendszernek.

közös elvárások, hanem a normák különböző szegmensei közötti konfliktusok feloldása vagy korlátozása érdekében egy hierarchiában is²¹.

Emellett megfigyelhető olyan átfogó rendszerek kialakulása is, amelyek egy adott funkcionálisan körülhatárolt területen belül a szereplők egész sorát egyesítik. A szabályozó szervezetek és a multinacionális vállalatok közös jellemzője, hogy általában nagyobb konglomerátumok részévé válnak, amelyek a szereplők sokaságát foglalják magukban termelők, fogyasztók, szabályozók stb. formájában, amelyek viszont olyan funkcionálisan körülhatárolt konfiguratív folyamatok részévé válnak, amelyek az érintett szereplők elvárásait egy (többé-kevésbé jól kidolgozott) elv-, norma- és szabályrendszer alapján közelítik egymáshoz, amelyek mindegyike "magasabb rendű".²²

Ezen túlmenően az ilyen fejlemények független hatósági források kialakulásával járnak. A legfontosabb példa a "tudományos ismeretek" szerepe a kockázatszabályozásban (pl. az EU komitológiai struktúrájában és a WTO SPS-bizottságában). Más esetekben a funkcionális rendszerek pillérét a globálisan alkalmazott osztályozási eszközöket kifejlesztő szakosodott intézmények megjelenése alkotja. Ez a helyzet például a tőkepiacokkal, a sporttal²³, a sajtószabadsággal (WERRON, 2009)²⁴ és a felsőoktatással²⁵ kapcsolatban. Ezek a rangsorolási eszközök a szóban forgó területen belüli szereplők tevékenységének értékelésére szolgálnak, így létrehozva egy globális kognitív teret. A rangsorolás és a referenciaértékek olyan eszközök, amelyekkel alapvető struktúrákat állítanak fel, amelyekhez képest a szóban forgó funkcionális terület más szereplőinek pozicionálniuk kell magukat²⁶. Ezek képezik a következő alkotóelemeket

²¹ A magánvállalkozásokkal kapcsolatban lásd például Klaus Dieter Wolf, Annegret Flohr, Lothar Rieth és Sandra Schwindenhammer (2010).

²² Stephen D. Krasner (1983, 1. o.). Gyakorlati példaként lásd az ENSZ Globális Megállapodását.

²³ A hitelminősítő intézetekről lásd Timothy J. Sinclair (2003).

²⁴ Lásd például a Riporterek Határok Nélkül globális sajtószabadság-indexét. Elérhető a következő címen: http://www.rsfo.org/index.php?page=rubrique&id_rubrique=2. Hozzáférés: 2009. október 20.

²⁵ Például a Shanghai Ranking, amely elérhető a következő címen: <http://www.arwu.org>, és a Times Higher Education. A rangsor elérhető a következő címen: <http://www.timeshighereducation.co.uk>. Hozzáférés: 2009. október 21.

²⁶ A hitelminősítő intézeteknek a globális pénzügyi rendszerrel kapcsolatos konstitutív szerepéről lásd Timothy J. Sinclair: "The Problems of Growing up and getting rich: How the truly obscure became very important in global financial market and to us all" (a szerzőnél lévő gépelt szöveg).

funkcionálisan körülhatárolt univerzumok globális hatókörrel. Egyes esetekben a rangsorokat olyan tanúsítási eszközök egészítik ki, mint például az ISO (termékszabványok) és a FLOCERT (tisztességes kereskedelemben forgalmazott élelmiszerek) által kifejlesztett eszközök, amelyek még inkább proaktív módon igyekeznek átalakítani a szereplők működését egy adott területen.

Ennek következtében a transznacionális térben a normatív rendek különböző formáinak sokasága figyelhető meg. A normatív rend rendkívül összetett zavara áll fenn (WALKER, 2008), mivel a transznacionális térben a normativitás saját formáit előállító struktúrák egész sora működik és ütközik, mint a biliárdgolyók. Különösen a kis és közepes méretű államok válnak így a szereplők egy csoportjává a több szereplő közül, amikor transznacionálisan működnek. Ennek az a következménye, hogy a döntéshozatali autonómiájuk strukturálisan korlátozott, mivel valójában arra kényszerülnek, hogy a transznacionálisan előállított normákhoz való közeledésre törekedjenek (NICOL, 2010). A fenti példák rávilágítanak a nemzeti és a transznacionális rétegek összefonódására. A transznacionális térben működő állami struktúrák olyan nemzeti struktúrák, amelyek hajlamosak további transznacionális dimenziót kialakítani. Mint ilyenek, egyidejűleg többféle kontextusban működnek. A problémák, normák és eljárások különböző konstellációit tűrik meg, belsőleg és külsőleg egyaránt, így a modern állami szervezetek számára központi kihívást jelent a különböző elvárásrendszerek közötti belső koherencia megteremtése.

A magánszereplők esetében ugyanez a helyzet. A legtöbb multinacionális vállalat nemzeti környezetben indult, és csak idővel alakult át globális vállalattá. Így a legtöbb multinacionális vállalat hajlamos szorosán igazodni hazája vállalati kultúrájához és jogrendjéhez. A *Wal-Mart* tehát továbbra is egy nagyon amerikai vállalat, a *Toyota* pedig egy nagyon japán vállalat. Másrészt globális szintű üzleti tevékenységekben vesznek részt. Ennek az a következménye, hogy a különböző kontextusokban eltérő elvárásokkal és normákkal találkoznak. Hasonló többdimenziós jelleg figyelhető meg más intézményekkel, például egyetemekkel, kutatóintézetekkel, ügyvédi irodákkal és

Nem kormányzati szervezetek, amelyek transznacionális dimenziót alakítanak ki. Így gyakori, hogy a köz- és magánstruktúrák egyszerre nemzeti és transznacionális struktúrák, ami rávilágít arra, hogy a transznacionalitást olyan sajátos *társadalmi gyakorlatnak* kell tekinteni, amelyen keresztül sajátos normák alakulnak ki (WIENER, 2008). Így, amint azt Saskia Sassen (2006) is kiemelte, a nemzeti és a transznacionális struktúrák különböző logikákat képviselnek, bár nem működnek külön-külön. Ehelyett mélyen összefonódnak és egymásba fonódnak. Jelenleg minden közepes méretű európai városnak van képviseleti irodája Brüsszelben, és minden egyetem részt vesz a transznacionális együttműködési megállapodásokban stb. Valójában minden bizonyos méretű formális szervezet hajlamos arra, hogy több kontextusban működjön.²⁷

A funkcionálisan körülhatárolt kognitív terek egyre nagyobb mértékű kialakulása miatt azonban a transznacionális dimenziók relatív jelentősége növekszik. Az egyetemek például egyre inkább a más nemzeti környezetben működő egyetemek teljesítményéhez mérik sikerük mértékét, nem pedig a saját nemzeti környezetükhöz való hozzájárulásuk alapján²⁸. Így a transznacionális dimenziót kialakító szervezetek gyakran tapasztalják, hogy a tevékenységük egy részét ténylegesen ellenőrizhetik olyan államok, amelyek képesek jogi korlátozásokat bevezetni, ugyanakkor ők, a szervezetek, legalább részben ki tudnak bújni a nemzeti ellenőrzés alól azzal, hogy transznacionális jelleggel működnek.

Ezen túlmenően e kettősség egy változata figyelhető meg a nemzetközi közszervezetekkel kapcsolatban. Ezek *nemzetközi* szervezetek, amelyeket általában államok alapítanak és finanszíroznak. E szervezetek központi jellemzője

²⁷ Amint azt Inger-Johanne Sand is kiemelte kommentárjában, a nemzeti vagyonalapok egy másik kiváló példát jelentenek, miközben meg kell felelniük az elvárásoknak, amelyek az őket kezdeményező nemzeti politikából, azokból az államokból, amelyekben befektetnek, a globális pénzügyi piacokból, a nemzetközi szervezetekből és a befektetések területét szabályozó nemzetközi rendszerekből, valamint a globálisan működő nem kormányzati szervezetekből fakadnak, amelyek ragaszkodnak ahhoz, hogy például a szociális, környezetvédelmi és emberi jogi szempontoknak tükröződniük kell a befektetési politikájukban.

²⁸ Rudolf Stichweh: Központ és Periféria a oldalon. a Globális Egyetem Rendszer, MS elérhető at: http://www.unilu.ch/deu/prof._dr._rudolf_stichwehpublikationen_38043.aspx.

az, hogy a tagállamok által rájuk ruházott hatásköröktől függenek. Ezzel egyidejűleg, de különböző mértékben, hajlamosak kialakítani egy további transznacionális dimenziót, amely elkerülheti a delegálással biztosítható ellenőrzést. Ez különösen nyilvánvaló az EU-val kapcsolatban, amelyet a legtöbb esetben kormányközi és nemzetek feletti dimenzióból álló struktúraként írnak le. Az előbbi dimenzió - legalábbis elméletileg - a tagállamok ellenőrzése alatt marad, míg az utóbbi működése túlmutat ezen államok kizárólagos ellenőrzésén. De még a kevésbé fejlett nemzetközi szervezeteken belül is megjelenik egy további transznacionális dimenzió. A WTO például nagyon rövid idő alatt kialakított egy további transznacionális dimenziót, amelyet egy olyan független logika vezérel, amelyet nem lehet kizárólag a kormányozhatóság fogalmával megragadni, mivel olyan rendező szabályokat hoz, amelyek nem kapcsolhatók közvetlenül a tagállamokhoz. A nemzetközi szervezeteket továbbá autonóm normatív rendként kell értelmezni, amelyek belsőleg egy hierarchikus, bár gyakran nagyon gyenge magtól függenek. Bár alapvetően eltérő logikát testesítenek meg, és eltérő eredményeket hoznak létre, a nemzeti és a transznacionális struktúráknak van egy alapvető közös vonásuk: mindkét dimenzió a jogi és szervezeti hierarchiától függ.

3 JOG ÉS POLITIKA A NEMZETI KONFIGURÁCIÓKBAN

A transznacionális köz- és magánjogi szervezetek másik közös jellemzője, hogy rendteremtő szervezetek, és mint ilyenek, irányadó vagy funkcionális megfelelőket állítanak elő a kormányzáshoz. Ez a felismerés elengedhetetlenné teszi e struktúrák sajátos jogi és politikai minőségének, valamint az általuk létrehozott alkotmányos rendnek a nemzetállami konfigurációkat jellemző rendekkel összehasonlított formájának feltárását.

A nemzetállamok központi tengelye az a sajátos mód, ahogyan a politikai és jogi rendszerek egymáshoz igazodnak. Habermas számára ez a "jog és a politikai hatalom belső kapcsolatának" konceptualizálásához vezet. A joggal kapcsolatos normatív elvárások stabilizálódása és a politikai akarat kialakulása emergensnek tekinthető.

az egyidejűség állapotában, és így módon a legitim és igazságos társadalmi rendet garantáló módon (HABERMAS, 1992, 167. o.). Luhmann (1993, 153. o.) szerint a jog és a hatalom közötti belső kapcsolat helyébe "a politika és a jog bizonyos funkcionális szintézise" lép. Habermasszal ellentétben Luhmann a két dimenzió közötti különbséget hangsúlyozza. Hangsúlyozza, hogy a szintézis két különböző funkció alapján jön létre: a normatív elvárások stabilizálása a jogrendszer és a politikai rendszer által kollektívan kötelező érvényű döntéshozatal révén. A két álláspont közötti különbség azonban inkább fokozatos, mint alapvető, mivel a jelentés összetevőinek egyik szférából a másikba való átvitelét mindkét tudós procedurális szempontból közelíti meg. Ezen túlmenően Luhmann azt is elismeri, hogy a funkcionális szintézis valószínűleg bizonyos "átfedéseket" biztosít mind a jogi, mind a politikai rendszerek önleírási módjaiban olyan fogalmakkal kapcsolatban, mint a legitimitás és az igazságosság (LUHMANN, 1997). Így valóban lehetséges a két pozíció közötti váltás (TEUBNER, 1982).

A fő problémát, amellyel különösen Habermas, de még Luhmann komplexuselméletirői szembesültek, máshol kell keresni. A probléma az, hogy hierarchikus rendet feltételeznek (Habermas) vagy írnak le (Luhmann), mert a politikai és jogi rendszereket weberi szervezeti és kelsi jogi hierarchia jellemzi. Bár Luhmann már korán szkeptikusan nyilatkozott a struktúrák jövőbeli életképességéről (LUHMANN, [1972] 1983, 339. o.), a modern társadalomról szóló leírásai mégis erősen őrzik a nemzetállam vízióját. Ez paradoxnak tűnhet, ha figyelembe vesszük, hogy hangsúlyt fektetnek az egységes világtársadalomra (LUHMANN, 1971; LUHMANN, 1997, 145. o.). Különösen a jogi és politikai rendszerek vonatkozásában a világtársadalom fogalma azonban kevésbé radikális, mint amilyennek látszik, amennyiben Luhmann központi hangsúlya továbbra is a hierarchikus jogi és szervezeti struktúrákon van, amelyek területileg körülhatárolt alrendszerekben bontakoznak ki. Így a politikai és jogi rendszerek működéséről szóló leírásainak többsége továbbra is a hierarchikus nemzetállami struktúrákra utal.²⁹

²⁹ Például a jogról és politikáról szóló két fő műve, a *Recht der Gesellschaft* (Frankfurt aM, Suhrkamp Verlag, 1993) és a *Politik der Gesellschaft*, (Frankfurt aM, Suhrkamp Verlag, 2000) szinte teljes egészében a joggal és a politikával foglalkozik.

Továbbá, az a kísérlet, hogy igazolja azt az állítást, miszerint egyetlen társadalmi alrendszer összege nagyobb, mint a társadalom egészének összege, arra készítette Luhmannt, hogy figyelmen kívül hagyja a társadalom konfigurációs aspektusait. A nemzeti szinten lehatárolt jogi és politikai alrendszerek szintén a nemzetállami réteg nagyobb konfigurációinak részei. Ezek a konfigurációk egymást politikailag erősítő strukturális társulások sűrű hálójából, valamint olyan rendszerekből állnak, mint a gazdaság, az oktatás, a tudomány, az egészségügy, a sport stb. Ezek az alrendszerek nem feltétlenül teljesen azonos területi vonalak mentén vannak lehatárolva³⁰, de a legtöbb esetben erős átfedések jellemzik azokat a területi lehatárolásokat, amelyekre vonatkoznak. Továbbá megfigyelhető "a jog és a konfigurációk funkcionális alrendszerei közötti, egymást kölcsönösen és részben átfedő sokféleség", mivel a létező konfigurációk között jelentős különbségek vannak, ami arra utal, hogy olyan többletértéket termelnek, amely szükségessé teszi, hogy önálló társadalmi jelenségként határozzuk meg őket.

A nemzeti konfigurációkat továbbá "szervezeti társadalmaknak" (*Organisationsgesellschaften*) is nevezhetjük. A 17. és 18. század szervezeti forradalmi adták az alapját azoknak a politikai és gazdasági forradalmaknak, amelyeket általában a nemzetállamok kialakulásának hajtóerejének tekintenek (HARSTE, 1997). Így a szervezeti rendszerektől való erős függés sok tekintetben a nemzeti konfigurációk legmélyebb jellemzője, abban az értelemben, hogy a területileg körülhatárolt funkcionális alrendszerek a szervezetek tengerében navigálnak. A konfigurációk integratív ereje (*Zusammenhangskraft*) tehát elsősorban a szervezeti szinten jön létre, mivel az alkotmánybírásgoktól kezdve a központi bankokon át az egyetemekig a szervezetek egész sora szolgál a funkcionális rendszerek közötti strukturális társulásokként. Ezek a társulások ráadásul,

a politika a nemzetállam formájában. Más rendszerek esetében, olyan elméleti tudósok szerint, mint Marc Amstutz és Gunther Teubner, ez másképp van.

³⁰ A gazdasági rendszerrel kapcsolatban egy példa, ahol ez nem így van, a Belgium és Luxemburg közötti monetáris unió az euró bevezetése előtt. A német társadalom- és humán tudományok és a felsőoktatási rendszer ráadásul inkább nyelvi, mint területi vonalak mentén határolódik, abban az értelemben, hogy Ausztriát és Svájc német nyelvű részeit is magában foglalja. Továbbá a sport területén megemlíthető, hogy a kanadai baseballklubok az amerikai ligában játszanak. Általánosabb megfontolásokért lásd még: Poul F. Kjaer (2011).

egész sor rendszer egészíti ki, a nemzeti szinten körülhatárolt korporatista munkaerő-piaci struktúráktól a nemzeti labdarúgó-bajnokságokig, amelyek nem sorolhatók a szervezeti vagy funkcionális rendszerek kategóriáiba³¹.

A szervezeti struktúrák egész sora közötti összetett kölcsönhatás, amelytől a nemzeti konfigurációk függenek, aligha meglepő, hogy az alkotmányos struktúrák mindig is léteztek az állam területén kívül. Nemcsak a nem állami funkcionális és szervezeti rendszerek, hanem a világtársadalom nemzetállami rétegében a jog által konstitutívan és restriktív módon folyamatosan stabilizált rendszerek is, amint arról például az egyházi alkotmányok, a gazdasági és munkaügyi alkotmányok, valamint a vállalati alkotmányok sokasága tanúskodik.

Hegel-i szempontból ezek a struktúrák természetesen az állam részeként is felfoghatók, amennyiben Hegel bevezette az állam háromdimenziós fogalmát³². Először is, az államot úgy értelmezte, mint ami a "szűk értelemben vett" jogi és politikai rendszerekből áll, azaz funkcionálisan körülhatárolt struktúrákból, mint a kormány, az állami bürokrácia és a bíróságok. Másodszor, az államot olyan entitásként értelmezte, amely a társadalom egészét alkotja. Az államnak ebben az értelmezésében például a korporatista munkaerő-piaci rendszerek a "nagyobb állam" részeként értelmezhetők. Harmadszor, az államot olyan tárolóedényként értelmezte, amely egy államnak más államokkal való elhatárolása révén jön létre. Fogalmilag azonban ez a háromdimenziós koncepció nyilvánvaló hiányosságokban szenved, mivel az állam három formája közötti kapcsolat, valamint az, hogy a három forma egysége hogyan jön létre, zavaros marad. Ráadásul az elmúlt ötven évben a nemzeti konfigurációktól a globális konfigurációk felé történő strukturális elmozdulás felgyorsulása empirikusan elavulttá tette az elméletet.³³

Luhmann ezzel szemben lényegében az állapotot az első dimenzióra redukálta.

³¹ Luhmann kidolgozott elméletet dolgozott ki a szervezetekről. Lásd különösen Niklas Luhmann (2000a). A probléma az a korlátozott státusz, amelyet a szervezeti rendszereknek tulajdonít a társadalom funkcionális rendszereivel szemben. Például egy figyelmeztetés, hogy a szervezeti rendszerek csak 21 oldalt foglalnak el az 1164 oldalas általános társadalomelméletéből. Lásd Luhmann (1997, 826-847. o.).

³² Neil Walker a "keynesi-nyugatfalusi struktúra" kifejezést használja annak leírására, ami lényegében azonos a Hegel által leírt állami és társadalmi konstellációval. Lásd Georg W. F. Hegel [1821] 1970); Neil Walker (2008).

³³ Az állami átalakulással kapcsolatos empirikus kutatásokat lásd Stephan Leibfried és Michael Zürn (2005).

Hegel, amely azon az elképzelésen alapul, hogy a politikai rendszer és a társadalom más szférái között világos határok húzódnak (LUHMANN, 2000b). Ez az álláspont azonban csak azért lehetséges, mert a politikát pusztán a hatalom közegében kibontakozó jelenséggé redukálta, amelyet ismét a formalizált negatív szankciók alkalmazására való képesség jellemez³⁴. Ez az álláspont azonban mind fogalmilag, mind empirikusan problematikus. A hatalomnak a formalizált negatív szankciók alkalmazására való redukálása alapvetően az európai (*alteurópaista*) hatalom régi koncepciójától és attól az elképzeléstől függ, hogy a hatalom egyértelműen meghatározott intézményi struktúrákban helyezhető el (BORCH, 2005). Empirikusan az általa bevezetett éles különbségtétel a hatalom és a befolyás között - az utóbbit a formalizált negatív szankciók alkalmazására való képesség hiánya jellemzi - a társadalom meghatározó eleme volt. Luhmann manicheus megkülönböztetései helyett a társadalmat a szürke különböző árnyalatait képviselő kontinuum jellemzi, amelyben a hatalom és a befolyás közötti határvonal nem jól meghatározott³⁵. A (neo)korporatista struktúrák például olyan rendszerekként szolgálnak vagy szolgáltak, amelyek biztosítják vagy biztosították a politikai rendszernek a nemzetállam formájában történő beilleszkedését a szélesebb társadalomba, amely intézményesített kapcsolatokat hozott létre a politikai és a gazdasági területek között. Hasonlóképpen, ma a kormányzási struktúrák biztosítják az Európai Unió (EU) politikai rendszerének beilleszkedését a szélesebb társadalomba (KJÆR, 2009a). E rendszerek létezése a politikai rendszert fokozatos vagy koncentrikus jelenséggé teszi, amely annál sűrűbbé válik, minél közelebb kerülünk a rendszer magjához, és annál porózusabbá, minél távolabb kerülünk a perifériától. Így a politikai racionalitás felsőbbrendűsége fokozatosan gyengül, minél inkább a periféria felé haladunk. Például, míg a gazdasági racionalitás egyértelműen alárendelődik a politika felsőbbrendűségének, amikor az államok adópolitikát alkalmaznak, addig a politikai elem, bár még mindig jelen van, a vállalati lobbizás területén alárendelődik a gazdasági racionalitásnak. A felsőbbrendűség ilyen egyértelmű esetei azonban ritkák. A gyakorlatban a politikai és nem

³⁴ Az újabb Luhmannal ellentétben a korábbi Luhmann kifejezetten elismerte a társadalmi hatalom létezését. Lásd Niklas Luhmann ([1975] 1988, 88. o.).

³⁵ Például az európai integrációs folyamat keretében a nyílt koordinációs módszer és az OECD-n belüli elődei nem képesek negatív szankciókat alkalmazni, de ennek ellenére hatalmat termelnek. Lásd Poul F. Kjær (2008, 31. o.).

a politikai racionalítások egymáson csúsznak át, és így szisztematikus bizonytalanságot szítanak. Nem meglepő tehát, hogy a politikai racionalitás és a nem politikai racionalítások közötti kapcsolat a politikai szféra megfelelő elhatárolását illetően folyamatos küzdelemhez vezetett.³⁶

A nemzeti konfigurációk tehát nem a hegeli értelemben vett totalizáló politikai entitások, amelyekben a társadalom egésze az állami struktúrán belül a politikai rendszer racionalitása alatt integrálódik. Másrészt nem pusztán metaforikus entitások, amelyek csupán a politikai rendszer instrumentális szemantikáját tükrözik, ahogyan Luhmann állítja. Ehelyett azzal szembesülünk, hogy a politikai szféra koherens koncepcióját kell kidolgoznunk, amely elismeri, hogy a politikai kommunikációs formák a társadalom egészében jelen vannak, bár különböző módon és intenzitással.

Ez a nemzetállamok korszakában a társadalomban kialakult alkotmányos struktúrák típusai tekintetében is nyilvánvaló. A nemzetállamok csak részben voltak sikeresek a feudális alkotmányosság korábbi formáinak felszámolására tett kísérletükben³⁷, de a nemzetállamokat olyan jogi struktúráként értelmezik, amely a konstitutív és korlátozó szabályok reprodukciója révén idővel stabilizálja a nem jogi struktúrákat. Alkotmányos struktúrák egész sora figyelhető meg, mint már említettük, például gazdasági alkotmányok, munkaügyi alkotmányok, médiaalkotmányok és egyházi alkotmányok formájában. Ezek az alkotmányok bizonyos esetekben a funkcionális rendszerek mint olyanok felé orientálódnak. Más esetekben konkrét rendszerekre vagy pusztán szervezetekre irányulnak. Ezen alkotmányok némelyike szorosan kapcsolódik a politikai rendszerhez. A politikai rendszer kezdeményezésére jönnek létre, vagy legalábbis politikai felügyelet alatt állnak, míg más esetekben autonóm módon alakulnak ki, és elkerülik az állam ellenőrzési kísérletét. De az elemeken kívül, amelyek a

³⁶ Lásd például Karl-Heinz Ladeur (2006).

³⁷ A feudális struktúrák folyamatos hatásának korai kritikáját német vonatkozásban lásd Georg W. F. Hegel ([1800-02] 1971).

a szóban forgó konkrét rendszerben mind jogi és politikai elemet egyaránt tartalmaznak, ami lehetővé teszi, hogy a jog és a politika funkcionális szintézisét olyan központi tengelyként vagy magként értelmezzük, amely köré a nemzeti konfigurációk szerveződnek

.³⁸

4 ALKOTMÁNYOS METAMORFÓZIS

A nemzeti és transznacionális terek eltérő jellege az alkotmányosság sajátos jelenségével kapcsolatban is nyilvánvaló. A transznacionális struktúrák működésében és formájában mutatkozó nagy és jelentős különbségek ellenére a globális struktúrák egyik látszólag közös jellemzője, hogy a jog és a politika közötti "funkcionális szintézis" még gyengébb, ha egyáltalán létezik, mint a nemzetállami környezetben. A transznacionális jogrendszerek gyakran sokkal nagyobb mértékben támaszkodnak a "bírák által alkotott törvényekre", mint a nemzetállami struktúrák esetében, mivel a jogi normákat a politikai rendszerben létrehozott hivatalos jogszabályokra való hivatkozás nélkül (vagy csak kevés hivatkozással) alakítják ki. Ezen túlmenően, amint azt a kvázi-jogi ("soft law") módozatok megjelenése is kiemeli, a transznacionális politikai-adminisztratív struktúrák gyakran hivatalos jogi alapra való támaszkodás nélkül bővítik működésüket. Ha ez megtörténik, a törvényt elsősorban utólag aktiválják, hogy a már létező struktúrákat formalizálják (LADEUR, 1997). A transznacionális politikai-közigazgatási struktúrákat belső szerveződésükben ráadásul a demokrácia hiánya jellemzi, hiszen a megkülönböztetés intézményesítése és a kormány és ellenzék közötti folyamatos ingadozás révén egyikük sem a hierarchia alapján, "megosztott csúccsal" működik (LUHMANN, 1994, 127. o.), vagy a parlamenti demokrácia hagyományosabb elképzeléseinek megfelelő módon (NEYER, 2008). Egy olyan evolúciós fejlődésnek vagyunk tanúi, amelyben a kommunikációs áramlatok demokratikus eljárásokba való becsatornázására tett kísérlet egyre inkább háttérbe szorul, mivel ezek az eljárások nem elég összetettek és rugalmasak ahhoz, hogy megbirkózzanak a társadalmi komplexitás hatalmas növekedésével, amely a radikális modernitást jellemzi. Továbbá, a

³⁸ Luhmann is elismeri, hogy a jog és a politika közötti tengely a társadalmi funkciót tekintve kiváltságos pozíciót élvez, amennyiben a politikai-jogi komplexum elősegíti a társadalom egészének időstruktúrái ("gesamtgesellschaftlichen Zeitausgleichs") összeegyeztethetőségét. Lásd Niklas Luhmann (1993, 429. o.).

a demokratikus kommunikációs formákban az emberek metaforájára való hivatkozással megállapított területi korlátozás a problémák megfelelő megoldásának akadályává vált a globális világban. Ezért úgy tűnik, hogy a jog és a (demokratikus) politika közötti funkcionális szintézis nem létezik a transznacionális térben (AMSTUTZ; KARAVAS, 2006).

Így a jogrendszer arra kényszerült, hogy közvetlen "partnerséget" alakítson ki más funkcionális rendszerekkel, funkcionálisan körülhatárolt társadalmi alkotmányok formájában. Például a társadalmi-gazdasági alkotmányok, amelyek az (európai) nemzeti konfigurációk fontos jellemzői voltak, némileg háttérbe szorultak az új, funkcionálisan körülhatárolt gazdasági alkotmányok megjelenése miatt, ahogyan ez az Európai Közösség struktúrájában történt a kezdeti időkben³⁹, és ahogyan ez a jelenlegi WTO-rendszerben is történik. Ezek a rendszerek azonban sokkal szűkebb gazdasági világképet képviselnek a nemzetállami korporatizmus jelenségét jellemző szélesebb társadalmi-gazdasági perspektívához képest. Így a gazdasági alkotmányokat funkcionális alkotmányok egész sora egészítette ki, például egy globális digitális alkotmány, egy globális egészségügyi alkotmány, egy globális sportalkotmány stb. formájában (TEUBNER, 2003). Ezek az alkotmányok nem államközpontúak és spontán, a jogrendszer és a konkrét funkcionális rendszerek közötti komplex strukturális társulásokként működnek. Ezek az alkotmányok alapot biztosítanak a szóban forgó rendszerek jogi eszközökkel történő stabilizálásához, valamint olyan reflexív mechanizmusok létrehozásához, amelyek képesek biztosítani, hogy a rendszerek önuralmat gyakoroljanak a negatív externáliák, aszimmetriák és kizorító hatások csökkentése érdekében más rendszerekkel szemben. Mint ilyenek, ellensúlyozzák a demokratikus eljárások csökkent befogadóképességének következményeit.

5 A POLITIKA ÚJBÓLI BEVEZETÉSE

A funkcionális szintézis metamorfózisa és a jogrendszer és a különböző funkcionális rendszerek közötti alkotmányos partnerségek egész sorának kialakulása felveti a következő kérdést

³⁹ Lásd például Ernst-Joachim Mestmäcker (2003).

milyen intézményi struktúráknak és jog előtti feltételeknek kell fennállniuk a nem jogi rendszerekben ahhoz, hogy azok a jogrendszer megfelelő partnereként működhessenek. Míg a (globális) szociális alkotmányossággal kapcsolatos eddigi munkák nyilvánvalóan feltételezik, hogy ilyen struktúrák léteznek, lehet azzal érvelni, hogy ezt nem lehet egyszerűen feltételezni. Az ilyen struktúrák létezésének állítása olyan empirikus megfigyelésekből kell, hogy fakadjon, amelyek egy olyan fogalmi keretrendszer alapján történnek, amely lehetővé teszi e struktúrák megfigyelését.

A hipotézis, amely mellett itt érvelni fogunk, az a feltétel, amelynek fenn kell állnia ahhoz, hogy bizonyos rendszerek képesek legyenek alkotmányos minőséggel rendelkező strukturális társulásokba bocsátkozni a jogrendszerrel, az a szabályozási struktúrák eredendő létezése, amelyek a politikai döntéshozatal funkcionális megfelelőit hozzák létre a nemzetállam formájában, és nem csak a jog és egy adott fókuszrendszer közötti közvetlen módon, ahogyan Teubner érvel. Csak akkor lehetséges a normatív elágazás az alkotmányozás révén, ha ilyen struktúrák léteznek. Az alkotmányos asszociációk tehát nem a jog és egy adott rendszer mint olyan között jönnek létre, hanem a jog és a szabályozási struktúrák között, amelyeknek a fókuszrendszerekben eredendően megjelenő sajátos politikai minősége van (HOLZER, 2006). A jelenleg működő 125 transznacionális bíróság és igazságszolgáltatási struktúra tekintetében⁴⁰, a továbbiakban azt a feltételezést követjük, hogy e struktúrák túlnyomó többségének van politikai megfelelője. A Sportdöntőbíróság például jogi normákat dolgoz ki a Nemzetközi Olimpiai Bizottság alapvetően politikai folyamataira való hivatkozások alapján. A WTO esetében a vitarendezési testület a WTO tágabb döntéshozatali struktúrájába ágyazottan működik. Így a jog és a politika közötti funkcionális szintézis talán mégsem tűnt el teljesen. Ehelyett csak egy olyan metamorfózison ment keresztül, amely azonban észrevehetetlen, amíg a nemzetállami kontextusban kialakult politika koncepciója mellett kötelezi el magát.

Ezért a transznacionális struktúrák megnövekedett jelentősége a

⁴⁰ A nemzetközi bíróságokról szóló projekt szerint. További információért lásd: <http://www.pict-pcti.org>.

A nemzetállami struktúrák átalakulását nem *feltétlenül* úgy kell érteni, hogy az depolitizálódást jelent, hanem egyszerűen a politika fogalmának különböző dimenzióit kell újraértékelni. A kihívás egyrészt a politika olyan fogalmának kidolgozásában áll, amely megszabadul a módszertani nacionalizmustól (ZÜRN, 2001), másrészt pedig egy olyan holisztikus gondolkodásmód kialakításában, amely lehetővé teszi a transznacionális struktúrákban kibontakozó politika új formájának megfigyelését.

A globális szociális alkotmányosság átfogó elméletének ezért kétdimenziós elméletnek kell lennie, amennyiben a már létező jogi perspektívákat, mint amilyeneket például Amstutz, Joerges, Koskenniemi és Teubner dolgoztak ki, ki kell egészíteni a politikai folyamatok megfelelő elméletével, ahogyan azok az egyes funkcionális rendszerekben vagy azokkal kapcsolatban kibontakoznak. Az alkotmányos struktúráknak mint a társadalmi folyamatok számára idővel konstitutív és korlátozó keretet biztosító jogi struktúráknak az előző meghatározásához más szóval hozzá kell tenni, hogy e folyamatok kialakulásának strukturális feltétele, hogy olyan intézményi formákat alakítsanak ki, amelyek képesek a politikai kommunikációs formák reprodukálására, és hogy a jogi és politikai struktúrák eredendő fejlődése valószínűleg koevolúciós módon fejlődik anélkül, hogy bármelyik elem a fő dimenzió szerepét töltené be.

A transznacionális politikai folyamatok funkcionálisan körülhatárolt folyamatok, amelyek a globális konfigurációk határain belül bontakoznak ki. Három dimenzió figyelhető meg, amelyek Hegel háromdimenziós politikafelfogásának funkcionális megfelelőiként szolgálnak a területi államok keretein belül: 1) Politikai folyamatok, amelyek kollektívan kötelező érvényű döntéshozatal révén bontakoznak ki. A gazdasági szférán belül például a nemzetközi állami szervezetek, mint a WTO és az IMF, valóban politikai intézményekként működnek, amelyek kollektívan kötelező érvényű döntéseket hoznak, miközben elsősorban a politikai racionalitás és csak másodsorban a gazdasági racionalitás vezérli őket. Mint ilyenek, az állam első, Hegel három dimenziójának funkcionális megfelelőiként szolgálnak, amelyek inkább funkcionálisan, mintsem területileg körülhatároltak. 2) Rendszerváltáson alapuló folyamatok, amelyek különböző köz- és magánelemeket és szereplőket csoportosítanak, amelyek a következők szerint működnek

egy adott rendszeren vagy funkcionális szférán belül. Például az összetett ellátási és termelési láncok formájában, amelyektől a multinacionális vállalatok függnek, a globálisan működő kereskedelmi szövetségeken, az önszabályozás magánformáin és a normák létrehozásán keresztül, mint például a tanúsítási programok és a magán szabványügyi testületek stb. Itt a szóban forgó rendszer racionalitása, akárcsak a gazdasági rendszer, valószínűleg a középpontban van, míg a rendszer másodlagos politikai minőséget kap, amennyiben az általa alkotott társadalmi rendek vitatottak maradnak. 3) A negatív externáliák, kizorító hatások és a funkcionálisan differenciált szférák közötti aszimmetriák (pl. korrupció és szennyezés formájában) kezelésére irányuló struktúrák megjelenésével, pl. a vállalati társadalmi felelősségvállalási (CSR) intézkedésekkel, a köz- és magánkockázatokat szabályozó struktúrákkal és például a vállalatok, a nem kormányzati szervezetek és a kutatóintézetek közötti partnerségekkel. Ezek a "köztes" struktúrák általában "gazdátlan területként" működnek, ahol különböző normatív rendek ütköznek egymással, mivel különböző jelentésszférák (*Sinnwelten*) kerülnek konfliktusba.

Megfigyelhető továbbá, hogy a transznacionális struktúrák egy sor olyan fogalmat vettek át, amelyek a nemzetállam formájában a politika konstitutív infrastruktúráját biztosító fogalmak funkcionális megfelelőiként szolgálnak. A "nemzet", a "közsféra", a "képviselő" és a "delegálás" fogalmait az "érdekeltek", az "átláthatóság", az "önképviselő" és az "elszámoltathatóság" fogalmai váltják fel. Amint az alább látható lesz, a transznacionális fogalmak kognitív összetevője sokkal magasabb, mint nemzetállami megfelelőiké, ami azt mutatja, hogy nemcsak a transznacionális jog, hanem a transznacionális politika is magas fokú kognitivizációval jellemezhető.

Ami az érdekelt feleket illeti, a politikai rendszer közege a nemzetállam formájában a nemzet (vagy "a nép"), amelyet a globális politikai rendszer területileg körülhatárolt alrendszerei által tudatosan kialakított, általánosított és absztrakt konstrukcióként értelmeznek: 1) körülhatárolják hatalmuk hatókörét; 2) a hatalomnak a társadalom más részeire való átruházásának módjaként működnek, és 3) a társadalmi összetettség csökkentésének módjaként, mivel a nemzet fogalmát használják.

a világnak azt a részét, amelyet egy adott politikai alrendszer a döntéshozatal során figyelembe vesz. Az utóbbi forma szorosan kapcsolódik a demokrácia fogalmához, mivel a demokrácia olyan sajátos formaként értelmezhető, amelyen keresztül a politikai rendszer megfigyeli a környezetét. Olyan forma, amelyet a stabilitás és a változás kettőssége jellemez, mivel a népet a nemzet fogalma révén (viszonylag) stabil egységként határozzák meg, ugyanakkor a nép "természete" a preferenciák, érdekek és normák tekintetében dinamikus, ami lehetővé teszi a politikai rendszer számára, hogy növelje reflexivitásának szintjét, és ezáltal alkalmazkodóképességét, amikor a környezetében változások következnek be. A demokrácia sajátossága tehát (más államformákkal, például a feudalizmussal és a totalitarizmussal szemben) az, hogy a nemzet keretein belül nyitott marad a jövőre nézve, azaz nincs előírva, hogy mi számít politikailag releváns problémának, vagy hogyan kell azt kezelni (FOUCAULT, 1997, 24. o.; LUHMANN, 1994). Ebben a konkrét értelemben a demokráciát nagyfokú alkalmazkodóképesség jellemzi, és valószínűleg ez az oka annak, hogy a demokrácia "evolúciósan felsőbbrendűnek" bizonyult a többi, napjainkig létező uralmi formához képest.

Az *érdekelt fél* fogalma lényegében hasonló szerepet tölt be a transznacionális térben. A transznacionális struktúrákat a területileg körülhatárolt politikák hiánya jellemzi. Ez szisztematikus bizonytalanságot eredményez azzal kapcsolatban, hogy mi az a "kollektíva", amely alapján a transznacionális struktúrákon belüli döntéshozatal irányul, ahogyan az is bizonytalan, hogy pontosan kiket érintenek ezek a döntések, és még bizonytalanabb, hogy a transznacionális struktúráknak a társadalmi környezet mely szegmensét kell figyelniük ahhoz, hogy képesek legyenek alkalmazkodni a változó környezethez. Az *érdekelt felek* fogalma válasznak tekinthető erre a bizonytalanságra. Az *érdekeltek* a "szereplők" intézményesített csoportja, akik az "érintett felek" kiváltságos státuszát élvezik, és ezért joguk van "beleszólni" a döntéshozatali folyamatokba, miközben e döntések címzettjeiként is szolgálnak. Az *érdekelt felek* státusza tehát arra szolgál, hogy a szóban forgó szervezet kijelölje társadalmi környezetének azt a részét, amelyet a működése szempontjából relevánsnak tart. Az a mód, ahogyan közvetíti a jelentős alkotóelemeket (például jogi aktusok, ipari termékek

vagy politikai döntések), amelyeket reprodukál, miközben olyan keretként szolgál, amelyen keresztül a társadalmi környezet változásai megfigyelhetők, így a fokozott reflexivitás révén nagyobb alkalmazkodóképességre teremt alapot. Történelmi szempontból nézve a nemzetek ritkán voltak stabilak kiterjedésük és összetételük tekintetében. Az *érdekeltek* alakja azonban még "képlékenyebb". A befogadás és a kirekesztés dinamikája sokkal gyorsabban működik az *érintettek* vonatkozásában. Az *érdekelte felek* rendszereinek határai ebben az értelemben rendkívül esetlegesek. Ez a rugalmasság egyrészt alkalmazkodóképesebbé teszi őket, mint a nemzeti formát, és így potenciálisan "evolúciósan magasabb rendűek", mint a demokratikus struktúrák. Másrészt, ennek a folyékonyágnak az ára a "mélység elvesztése", mivel az ezzel a formával elérhető hatás viszonylag korlátozott lehet, mivel az "olcsó beszéd" pusztán formájaként lehet elutasítani, amely nem vagy csak kevés érdemi hatással bír.

6 TRANSPARENCIA

A nemzetállami kontextusban a nyilvánosságot széles körben úgy értelmezik, mint azt a formát, amelyben a politika akaratának kialakulása történik (HABERMAS, [1962] 1990). A társadalmi komplexitás radikális növekedése azonban azt jelzi, hogy a potenciálisan releváns kérdések közül csak nagyon korlátozott számot lehet feldolgozni a közszférában. Bár a tömegmédiarendszere, amely a nyilvánosság központi elemeként szolgál, az elmúlt évtizedekben mélyreható globalizáción ment keresztül, a nyilvánosság alapvetően továbbra is a nemzetállami formára korlátozódik⁴¹. Másrészt a transznacionális térben a szervezetek, mint például a multinacionális cégek, a nemzetközi köz- és magánszervezetek és más transznacionális szervek önreflexív folyamatok alapján olyan átláthatósági elveket és politikákat dolgoztak ki, amelyek célja, hogy más struktúrák által jobban megfigyelhetővé váljanak. E struktúrák közé tartoznak például azok a szabályok, amelyek meghatározzák a dokumentumokhoz való hozzáférést a nemzetközi közjogi szervezeteken belül, valamint a globális rendszer kialakítására hozott intézkedések.

⁴¹ Bár az európai kontextust illetően lásd Klaus Eder (2000); Klaus Eder és Hans J. Trenz (2004).

pénzügyi számviteli standardok. Ezen túlmenően, e tekintetben ez a fejlődés a kognitív struktúrákra való nagyobb támaszkodást feltételezi, mivel az átláthatósági stratégiák lehetővé teszik más társadalmi entitások számára, hogy megfigyeljék a szóban forgó társadalmi egységen belüli fejleményeket, és ennek megfelelően alkalmazkodjanak, anélkül, hogy szükségszerűen részt vennének a közös akarat kialakításának nehéz feladatában.

7 ÖNKÉPVISELET

A kontinentális filozófián belül a reprezentáció fogalmát már régen dekonstruálták (BRUNKHORST, 2010).

A jog- és politikaelméletben, valamint a nemzetállami demokráciák önértelmezésével és intézményi felépítésével kapcsolatban azonban a fogalom továbbra is központi szerepet játszik. A demokráciákra jellemző képviseleti struktúrák hiányában a transznacionális térben működő entitások arra kényszerültek, hogy a habermasi kifejezéssel élve, a dramaturgiai racionalitáson alapuló önreprezentációs stratégiákat dolgozzanak ki. A transznacionális struktúrák újra megjelenítik magukat a környezetükben, aktívan létrehozva önmagukról egy képet, amelyet a környezetük megfigyelhet (így különbözik a megfigyelhetőség fent leírt passzív formájától). Az állami szervezetek politikai programokat dolgoznak ki és célokat tűznek ki megvalósításukhoz, ahogyan a multinacionális vállalatok és a nem kormányzati szervezetek is etikai kódexeket dolgoznak ki tevékenységük folytatására. Szándékaikat olyan illokúciós aktusok formájában nyilvánítják ki nyilvánosan, amelyek hajlamosak (többé-kevésbé) önmagukra nézve kötelezővé válni⁴², mivel különben olyan performatív ellentmondások csapdájába esnének, amelyeket az "ellenfél" csoportjai (pl. a nem kormányzati szervezetek a multinacionális vállalatokkal szemben) megragadhatnak és felhasználhatnak.

8 ELSZÁMOLTATHATÓSÁG

A képviselet fogalmához szorosan kapcsolódóan a delegálás fogalma fontos szerepet játszik az államok intézményi konfigurációjában, valamint a

⁴² Erről a nézőpontról lásd különösen Martin Herberg munkáját: például Martin Herberg (2007, 2008).

a transznacionális réteggel való kölcsönhatásban a hatáskörök nemzetközi szervezetekre való átruházása miatt. Amint azt korábban említettük, a delegálás azonban mindig több ennél. A jogi hatáskörök minden átruházása magában foglalja azon struktúrák autonómiájának de facto elismerését, amelyekre a hatásköröket átruházzák. A hatáskör-átruházás alapján működő struktúrák hajlamosak jelentős mérlegelési jogköröket gyakorolni, és a szakpolitikai területeket úgy alakítják ki, hogy a szakpolitika továbbfejlesztésére korlátozott számú lehetőség álljon rendelkezésre. Emellett hajlamosak normákat kialakítani és saját jogon politikai szereplőkké válni (COHEN; SABEL, 2005). A hatáskörök átruházása mindig az ismeretlenbe és az ellenőrizhetetlenbe való lépést jelenti. Ezért van egy "szakadék" a delegálással ellenőrizhető dolgok és a ténylegesen működő struktúrák között. Ezt a hiányt az elszámoltathatósági intézkedések különböző formáinak megjelenése tölti ki, például a működési szabványokat és normákat meghatározó elszámoltathatósági charták kidolgozásával. Ez a fejlődés szorosan összefügghet az "igazoláshoz való jog" kialakulásával is, mivel azok a külső szereplők, akiket egy bizonyos tevékenység (negatívan) érint, például a természeti erőforrások kiaknázásának a helyi lakosságra gyakorolt hatásával kapcsolatban, hajlamosak arra, hogy a hatás igazolására vonatkozó igényeket fejlesszenek ki (NEYER, 2008, 2010)⁴³.

A transznacionális politika különböző dimenzióinak intézményi formái gyökeresen eltérnek a nemzetállami demokratikus struktúráktól. Ha a klasszikus demokráciaelméletek kognitív keretei mellett maradunk, akkor a transznacionális politikai formák nem demokratikus struktúrák, hanem ademokratikus struktúrák, mert túlmutatnak a demokrácián. E struktúrák megfelelő konceptualizálása ezért egy tudatos konceptuális elmozdulást igényel a "demokrácián való túllépés" (RUBIN, 2001) felé, vagy legalábbis a demokráciának az eddig ismert formáin való túllépés felé.

Bár első ránézésre hasonló társadalmi hatásokat váltanak ki, mint a struktúrák

⁴³ Általánosabban lásd Rainer Forst (2007).

a politika demokratikus, transznacionális formái alapvetően más státusszal és pozícióval rendelkeznek a társadalomban, mint a politika nemzetállami formái. A politika társadalmi funkciója a nemzetállamok építésének csúcsán az volt, hogy "előrevigye a társadalmat". Az olyan ideológiák, mint a liberalizmus és a szocializmus, a hagyományokkal való szakítás révén kívánták elérni az emancipációt. Ezek a társadalmi változások motorjai voltak, amelyek célja a társadalmi idő felgyorsítása volt a modernizációs folyamatok révén. Történelmi értelemben tehát a nemzetállamok és velük együtt a modern kapitalista gazdaságok univerzumait nagyrészt az állam szándékosan építette fel (KJÆR, 2009b). A transznacionális struktúrák ezzel szemben sokkal spontánabb rendek, amelyek fokozatosan, funkcionális szükségletek eredményeként alakultak ki. E struktúrák explicit politikai dimenziói általában utólagosan jelennek meg. Sem a multinacionális vállalatok, sem a nem kormányzati szervezetek nem hajlamosak arra, hogy kifejezett politikai projektet tekintsenek kiindulópontnak. Ehelyett inkább a fedezetlen piaci igények kihasználásában és konkrét társadalmi problémák megoldásában érdekeltek. Ezeknek a struktúráknak a "politikai tudatossága" általában akkor alakul ki, amikor növekednek, és egyre inkább autonóm struktúrákká, a társadalmi rend saját formáinak termelőivé válnak. Olyan szereplők, akik pusztán létezésüknél fogva jelentős nemkívánatos hatásokat képesek kiváltani társadalmi környezetükkel kapcsolatban, ami szükségessé teszi az e hatások kezelésére szolgáló folyamatok intézményesítését.

Ugyanez a helyzet a nemzetközi szervezetekkel. A mai EU⁴⁴ elődei "jogi közösségekként" jöttek létre, amelyek sok tekintetben szándékosan olyan technokrata entitásokként jöttek létre, amelyek központi célként elkerülték a saját funkcionális területeik magas szintű politizálását. Az EU már csak hatókörének folyamatos bővítése miatt is arra kényszerült, hogy hiteles politikai jellemzőket alakítson ki. A transznacionális világban nem a politikai célok elérése a fő létjogosultság. Mint ilyen, a transznacionális politikai formák általában olyan politikai közösséget jelentenek, amely látszólag lehetetlennek tűnik a jól meghatározott területi kompenzációs formák nélkül működő struktúrák számára, amelyek csak a negatív externáliákkal foglalkoznak.

⁴⁴ Az Európai Szén- és Acélközösség, az Európai Gazdasági Közösség és az Európai Atomenergia-közösség.

amelyek messze elmaradnak a politikai közösség nemzetállami eszményétől, mint öncélú politikai közösségtől. Ez tehát egyfajta korlát.

HIVATKOZÁSOK

AMSTUTZ, Marc. Világok között: Marleasing és az interlegalitás megjelenése a jogi érvelésben. **European Law Journal**, 11. szám, 766-784. o., 2005.

AMSTUTZ, Marc; KARAVAS, Vaios. Rechtsmutation: Zu Genese und Evolution des Rechts im transnationalen Raum. **Rechtsgeschichte**, n. 8, 14-32. o., 2006.

AMSTUTZ, Marc; KARAVAS, Vaios. Weltrecht: Ein Derridasches Monster. *In*: CALLIESS, Graf-Peter; FISCHER-LESCANO, Andreas; WIELSCH, Dan; ZUMBANSEN, Peer (szerk.). **Soziologische Jurisprudenz**. Festschrift für Gunther Teubner zum 65. Geburtstag. Berlin: Walter de Gruyter, 2009.

ARCHIBUGI, Daniele; HELD, David (szerk.). **Kozmopolita demokrácia**: Egy új világrend programja. Cambridge: Polity Press, 1995.

AVRITZER, Leonardo. Kultúra, demokrácia és a köztérek kialakulása Brazíliában. *In*: SOUZA, Jessé; SINDER, Valter (szerk.): **Imagining Brazil**. Lanham MD: Rowman & Littlefield, 2005.

BACKER, Larry Catá. A gazdasági globalizáció és a globális magánjogalkotás hatékony rendszereinek felemelkedése: A Wal-Mart mint globális jogalkotó. **University of Connecticut Law Review**, p. 1739-1784, 2007.

BORCH, Christian. A rendszerszintű hatalom: Luhmann, Foucault és a hatalom analitikája. **Acta**, n. 48, 2005.

BOURDIEU, Pierre. **La Noblesse d'État**. Grandes Écoles et Esprit de Corps. Párizs: Minuit, 1989.

BRAITHWAITE, J.; Drahos, P. **Globális üzleti szabályozás**. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

BRUNKHORST, Hauke. Alkotmányosság és demokrácia a világtársadalomban. *In*: DOUBNER, Petra; LOUGHLIN, Martin (szerk.): **Az alkotmányosság alkonya**. Oxford: Oxford University Press, 2010. 179-98. o.

CHERNILO, Daniel. A társadalomelmélet módszertani nacionalizmusa. Mítosz és valóság. **European Journal of Social Theory**, 2006, 5-22. o.

CHERNILO, Daniel. **A nemzetállam társadalomelmélete**: A modernitás politikai formái a módszertani nacionalizmuson túl. London: Routledge, 2007.

COHEN, Joshua; SABEL, Charles F. Globális demokrácia? **NYU Journal of International Law and Politics**, 37. szám, 763-797. o., 2005.

DEAKIN, Simon. A Céh visszatérése? Hálózati kapcsolatok történelmi perspektívában. *In:* AMSTUTZ, Marc; TEUBNER, Gunther (szerk.). **Hálózatok: A többoldalú együttműködés jogi kérdései.** Oxford: Hart Publishing, 2009. 53-73. o.

DILLING, Olaf; HERBERG, Martin; WINTER, Gerd. **Felelős vállalkozás.** Önkormányzatiság és jog a transznacionális gazdasági tranzakciókban. Oxford: Hart Publishing, 2008.

EDER, Klaus. Zur Transformation nationalstaatlicher Öffentlichkeit in Europa. Von der Sprachgemeinschaft zur issue spezifischen Kommunikationsgemeinschaft. **Berliner Journal für Soziologie**, 10. sz., 167-184. o., 2000.

EDER, Klaus; TRENZ, Hans J. Az európai nyilvánosság demokratizálódó dinamikája. A demokratikus funkcionalizmus elmélete felé. **European Journal of Social Theory**, 7. szám, 5-25. o., 2004.

GRABHER, Christoph Beat. Wanjina és Wunggurr: Az aboriginal sziklaképzőművészet tulajdonba vétele az ausztrál jog szerint. *In:* CALLIESS, Galf-Peter; FISCHER-LESCANO, Andreas; WIELSCH, Dan; ZUMBANSEN, Peer (szerk.). **Soziologische Jurisprudenz.** Festschrift für Gunther Teubner zum 65. Geburtstag, 2009.

FORST, Rainer. **Das Recht auf Rechtfertigung** - Elemente einer konstruktivistischen Theorie der Gerechtigkeit. Frankfurt am: Suhrkamp Verlag, 2007.

FOUCAULT, Michel. **Il faut défendre la Société.** Cours au Collège de France, 1975-76. Párizs: Gallimard, 1997.

FOUCAULT, Michel. **Biztonság, terület, népesség.** Előadások a Collège De France-ban 1977-78-ban. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007.

HABERMAS, Jürgen. **Theorie des kommunikativen Handelns.** Band 1. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. Frankfurt aM: Suhrkamp Verlag, 1981.

HABERMAS, Jürgen. **Strukturwandel der Öffentlichkeit.** Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft. Frankfurt aM: Suhrkamp Verlag, [1962] 1990.

HABERMAS, Jürgen. **Faktizität und Geltung.** Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats. Frankfurt aM: Suhrkamp Verlag, 1992.

HARSTE, Gorm. **Modernitet og Organisation.** Koppenhága: Forlaget Politisk Revy, 1997.

HEGEL, Georg W. F. **Grundlinien der Philosophie des Rechts.** Oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Frankfurt aM-Hamburg: Fischer Bücherei, [1821] 1968.

HEGEL, Georg W. F. **Grundlinien der Philosophie des Rechtsoder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse Werke.** Band 7. Frankfurt aM: Suhrkamp Verlag, [1821] 1970.

HEGEL, Georg W. F. Die Verfassung Deutschlands. *In:* HEGEL, Georg W. F. **Gesammelte Werke.** Band 1. Frankfurt aM: Suhrkamp Verlag, [1800-02] 1971. p. 451-610.

HERBERG, Martin. **Globalisierung und private Selbstregulierung**. Umweltschutz in multinationalen Unternehmen. Frankfurt aM: Campus Verlag, 2007.

HERBERG, Martin. Globális jogi pluralizmus és interlegalitás: a multinacionális vállalatok környezetvédelmi önszabályozása mint globális jogalkotás. *In*: DILLING, Olaf; HERBERG, Martin; WINTER, Gerd (szerk.). **Felelős vállalkozás**. Önkormányzatiság és jog a transznacionális gazdasági tranzakciókban. Oxford: Hart Publishing, 2008. 17-40. o.

HELD, David; KOENING-ARCHIBUGI, Mathias (szerk.). **Globális kormányzás és nyilvános elszámoltathatóság**. Oxford: Blackwell Publishing, 2005.

HÖFFE, Otfried. **Demokratie im Zeitalter der Globalisierung**. München: CH Beck Verlag, 1999.

HOLZER, Boris. Kormányzás politika nélkül? Adminisztráció és politika a Bazel II. folyamatban. **A globális pénzügyek kognitív módszere felé**. A tudásalapú pénzügyi rendszer irányítása. Frankfurt am: Campus Verlag, 2006. 259-278. o.

JOERGES, Christian; EVERSON, Michelle. Az európai kormányzás felé fordulás és a legitimitás megválaszolatlan kérdései: két példa és ellenkező értelmű javaslatok. *In*: JOERGES, Christian; STRÅTH, Bo; WAGNER, Peter (szerk.): **A gazdaság mint politeia**. A kortárs kapitalizmus politikai alkotmánya. London: UCL Press, 2005. 159-180. o.

KARAVAS, Vagias. **Digitale Grundrechte**. Elemente einer Verfassung des Informationsflusses im Internet. Baden-Baden: Nomos Verlag, 2007.

KINGSBURY, Benedict; KRISCH, Nico; STEWART, Richard B. The Emergence of Global Administrative Law. **Jog és kortárs problémák**, 68. szám, 15-62. o., 2005.

KJÆR, Poul F. Az európai integráció társadalmi funkciója a világtársadalom kontextusában. **Soziale Systeme** - Zeitschrift für Soziologische Theorie, n. 13, pp. 367-378, 2007.

KJÆR, Poul F. A kormányzás három formája és a hatalom három formája. *In*: ERIKSEN, Erik Oddvar; JOERGES, Christian; RÖDL, Florian. **Szolidaritás a posztnacionális Unióban**. Európa rendezetlen politikai rendje. London: Routledge, 2008.

KJÆR, Poul F. Beágyazottság a hálózatokon keresztül - a hálózati koncepció kritikai értékelése Karl-Heinz Ladeur életművében. **German Law Journal**, 10. sz., 483-499. o., 2009a.

KJÆR, Poul F. Poszt-hegeliánus hálózatok: megjegyzések Simon Deakin fejezetéhez. *In*: AMSTUTZ, Marc; TEUBNER, Gunther (szerk.). **Hálózatok**: A többoldalú együttműködés jogi kérdései. Oxford: Hart Publishing, 2009b. 75-85. o.

KJÆR, Poul F. A funkcionális szintézis metamorfózisa. **Wisconsin Law Review**, 4. évfolyam, n. 1, p. 489-533, 2010a.

KJÆR, Poul F. **A beágyazottság strukturális átalakulása**. 2010b.

KJÆR, Poul F. **A kormányzás és a kormányzás között**: A kormányzás kialakulásáról, funkciójáról és formájáról
Európa posztnacionális konstellációja. Oxford: Hart Publishing, 2010c.

KJÆR, Poul F. Jog és rend a nemzeti konfigurációkon belül és kívül. *In*: KJÆR, Poul F.; TEUBNER, Gunther; FEBBRAJO, Alberto (szerk.). **A pénzügyi válság alkotmányos szempontból**: A funkcionális differenciálódás sötét oldala, 2011.

KRASNER, Stephen D. Strukturális okok és rendszerkövetkezmények: a rendszerek mint beavatkozó változók. *In*: KRASNER, Stephen D. (szerk.): **Nemzetközi rendszerek**. Ithaca NY: Cornell University Press, 1983.

KNÖBL, Wolfgang. Véletlenek és törések: Az amerikai Dél mint anomália a többszörös modernitásról szóló vitában. **XLVII Archives Européennes de Sociologie**, p. 125- 157, 2006.

LADEUR, Karl-Heinz. A szupranacionalitás jogi elmélete felé - A hálózati koncepció életképessége. **European Law Journal**, 3. szám, 33-54. o., 1997.

LADEUR, Karl-Heinz. **Der Staat gegen die Gesellschaft**. Zur Verteidigung der Rationalität der Privatsrechtsgesellschaft. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006.

LEIBFRIED, Stephan; ZÜRN, Michael (szerk.). Az állam átalakulása? Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

LIEKWEG, Tania. **Das Recht der Weltgesellschaft**. Systemtheoretische Perspektiven auf die Globalisierung des Rechts am Beispiel der lex mercatoria. Stuttgart: Lucius & Lucius, 2003.

LUHMANN, Niklas. Die Weltgesellschaft. **Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie**, 57. szám, 1971. 1-35. o., 1971.

LUHMANN, Niklas. **Rechtssoziologie**. Opladen: Westdeutscher Verlag, [1972] 1983.

LUHMANN, Niklas. **Macht**. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, [1975] 1988.

LUHMANN, Niklas. **Das Recht der Gesellschaft**. Frankfurt aM: Suhrkamp Verlag, 1993.

LUHMANN, Niklas. Die Zukunft der Demokratie. *In*: LUHMANN, Niklas. **Soziologische Aufklärung 4**. Beiträge zur Funktionalen Differenzierung der Gesellschaft. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1994. 126-132. o.

LUHMANN, Niklas. **Kausalität im Süden**. 1 Soziale Systeme. Zeitschrift für Soziologische Theorie, 1995.

LUHMANN, Niklas. **Die Gesellschaft der Gesellschaft**. Frankfurt aM: Suhrkamp Verlag, 1997.

LUHMANN, Niklas. **Organisation und Entscheidung**. Opladen-Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2000a.

LUHMANN, Niklas. **Die Politik der Gesellschaft**. Frankfurt aM: Suhrkamp Verlag, 2000b.

MESTMÄCKER, Ernst-Joachim. Zur Wirtschaftsverfassung in der Europäischen Union. *In*: MESTMÄCKER, Ernst-Joachim. **Wirtschaft und Verfassung in der Europäischen Union**. Baden-Baden: Nomos Verlag, 2003. 507-537. o.

NEVES, Marcelo. **Verfassung und Positivität des Rechts in der peripheren Moderne**. Berlin: Duncker & Humblot, 1992.

- NEYER, Jürgen. Az EU és más nemzetközi szervezetek igazságszolgáltatási deficitje. *In: JOERGES, Christian; KJÆR, Poul F. (szerk.): A szociális védelem transznacionális normái: az európai és a nemzetközi kormányzás ellentéte.* Oslo: Arena Report Series, 2008. 5. sz, p. 199-222.
- NEYER, Jürgen. Igazságosság, nem demokrácia. Legitimitás az Európai Unióban. **Journal of Common Market Studies**, 48. szám, 903-21. o., 2010.
- NICKEL, Rainer. A globális jogrendszerek jogi mintái Kormányzás: Részvételi transznacionális kormányzás. **CLPE Research Paper**, 2. évfolyam, 1. szám, 2006.
- NICOL, Danny. **A kapitalizmus alkotmányos védelme.** Oxford: Hart Publishing, 2010.
- PARSONS, Talcott. **A rendszer a modern társadalmak.** Englewood Cliffs NJ-Hemel Hempstead: Prentice-Hall, 1971.
- RUBIN, Edward L. Túljutni a demokrácián. **University of Pennsylvania Law Review**, 149. sz, p. 711-792, 2001.
- SASSEN, Saskia. **Terület, hatalom, jogok: a középkortól a globális asszenciáig.** Princeton NJ: Princeton University Press, 2006.
- SAVIGNY, Friedrich Carl von. **Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter.** Bd. 5. Bad Homburg, 1961.
- SAVIGNY, Friedrich Carl von. **System des heutigen Römischen Rechts.** Bearb. von O.L. Heuser - 2. Aufl. Berlin, 1974.
- SCHMITT, Carl. **Der Nomos der Erde.** Im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum. Berlin: Dunker & Humblot, 1950.
- SINCLAIR, Timothy J. Global Monitor: Kötvényminősítő intézetek. **Új politikai gazdaságtan**, 8. sz, p. 147-161, 2003.
- SLAUGHTER, Anne-Marie. **Egy új világrénd.** Princeton NJ: Princeton University Press, 2004.
- STEFFEK, Jens. A funkció és a forma meséi: A nemzetközi technokrácia diszkurzív legitimitációja. **Normatív rendek munkadokumentum**, 2. sz., 2011.
- STICHWEH, Rudolf. Strukturbildung in der Weltgesellschaft - Die Eigenstrukturen der Weltgesellschaft und die Regionalkulturen der Welt. *In: Thomas Schwinn (szerk.). Die Vielfalt und Einheit der Moderne.* Kulturund strukturvergleichende Analysen. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften, 2006.
- STICHWEH, Rudolf. Dimensionen des Weltstaats im System der Weltpolitik. *In: ALBERT, Mathias; STICHWEH, Rudolf (szerk.). Weltstaat und Weltstaatlichkeit.* Beobachtungen globaler politischer Strukturbildung. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften, 2007. 25-36. o.
- STICHWEH, Rudolf. Das Konzept der Weltgesellschaft: "Genese und Strukturbildung eines globalen Gesellschaftssystems". **Rechtstheorie**, 39. szám, 2008.

TEUBNER, Gunther. Reflexives Recht: Entwicklungsmodelle des Rechts in vergleichender Perspektive. **Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie**, 68. szám, 13-59. o., 1982.

TEUBNER, Gunther (szerk.). **Globális jog állam nélkül**. Aldershot: Ashgate-Dartmouth Publishing, 1997.

TEUBNER, Gunther. Globale Zivilverfassungen: Alternativen zur staatszentrierten Verfassungstheorie. **Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht**, 63. sz., 1-28. o., 2003.

TEUBNER, Gunther; FISCHER-LESCANO, Andreas. **Regime-Kollisionen**: Zur Fragmentierung des globalen Rechts. Frankfurt aM: Suhrkamp Verlag, 2006.

TEUBNER, Gunther; FISCHER-LESCANO, Andreas. Regime-Collisions: A jogi egység hiábavaló keresése a globális jog széttöredezettségében. **Michigan Journal of International Law**, 2004, 999-1045. o.

THOMPSON, Grahame. A globális vállalati szerepvállalás nyomán követése: néhány gondolat a következő témában
Lovesick" társaságok. **IIS vitairat**, 192. szám, 2006.

TULLY, James. **Furcsa sokféleség**. Alkotmányosság a sokszínűség korában. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

TULLY, James. A modern alkotmányos demokrácia imperializmusa. **Az alkotmányosság paradoxona**: alkotmányozó hatalom és alkotmányos forma. Oxford: Oxford University Press, 2007.

WALK, Heike. Formen Politischer Institutionalisierung: NGOs als Hoffnungsträger globaler Demokratie. *In*: BECKERT, Jens; ECKERT, Julia; KOHLI, Martin; STREECK, Wolfgang (szerk.). **Transnationale Solidarität**. Chancen und Grenzen. Frankfurt aM: Campus Verlag, 2004. 163-180. o.

WALKER, Neil. Határvitákon és alapprácsokon túl: A normatív rendek globális rendezetlenségének feltérképezése. **International Journal of Constitutional Law**, 6. szám, 373-396. o., 2008.

WALLERSTEIN, Immanuel. **Világrendszer-elemzés**. Bevezetés. Durham NC: Duke University Press, 2004.

WALTER, Christian. A (nemzetek közötti) kormányzás alkotmányozása: a nemzetközi alkotmányjog kialakításának lehetőségei és korlátai. **A nemzetközi jog német évkönyve**, 44. szám, 2001.

WEBER, Max. Bürokratia. *In*: GERTH, H. H.; MILLS, C. Wright (szerk.). **Max Weber**: Essays in Sociology (**Max Weber**: Essays in Sociology). New York: Oxford University Press, 1946.

WERRON, Tobias. **Der Weltsport und sein Publikum**. Zur Autonomie und Entstehung des modernen Sports. Weilerswist: Velbrueck Verlag, 2009.

WIENER, Antje. **A politika láthatatlan alkotmánya**: vitatott normák és nemzetközi találkozások. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

WOLF, Klaus Dieter; FLOHR, Annegret; RIETH, Lothar; SCHWINDENHAMMER, Sandra. **A vállalkozások szerepe a globális kormányzás terén.** A vállalatok mint normavállalkozók. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.

ZÜRN, Michael. Politik in der postnationalen Konstellation. Über das Elend des methodologischen Nationalismus. *In:* LANDFRIED, Christine (szerk.). **Politik in einer entgrenzten Welt.** Kongreß der Deutschen Vereinigung für Politische Wissenschaft. Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 2001. p. 181-204.

KJÆR, Poul F. A politikai jelentése a transzkonstitucionalizmus koncepciójában: egy szociológiai nézőpont. **RBSD - Revista Brasileira de Sociologia do Direito**, v. 6, n. 3, p. 30-69, Sept./Dec. 2019.

Beérkezett: 03/06/2019

Jóváhagyva: 18/08/2019